

EKOLOJİK KRİZİN YENİDEN ÜRETİMİNDE HUKUK*

LAW IN REPRODUCTION OF THE ECOLOGICAL CRISIS

Mahmut Fevzi ÖZLÜER**

Özet: Tarihsel ve biyolojik bir tür olarak insanın, toplumsal metabolizmasının yarılmasına bağlı olarak ortaya çıkan ekolojik krizle, insanın normatif kuruluşu arasındaki ilişki bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Normatif kuruluş, hukukun tarihsel biçimlenişine bağlı kalınarak, kapitalist toplumsal ilişkiler içinde incelenecektir. Bu çalışmada, emek ve doğa sömürsünün biçimlendiği piyasa toplumu ilişkileri bağlamında ve özel mülkiyet hukuku temelinde ekolojik krizin nasıl bir hukuki formla yeniden üretildiği sorusuna yanıt aranmaktadır. İnsanın toplumsal yarılmasını, yabancılaştıran türçülük ve antroposen siyaseti kavramları temelinde eleştiriye tabi tutarak, türü temsil etme gücünü ele geçiren sermayedarların hem emekçileri hem de türün krizini nasıl ürettikleri ana soru etrafında, hukukun zamana ve mekâna el koymasının ekolojik krizi yeniden ürettiği önermesi geliştirilecektir. Emekçilerin tarihsel olarak elde ettiği haklardan kopartılması hem doğanın hem de emeğin sermayedarlar tarafından mülk edinilmesi, “hakların çitlenmesi” kavramı ekseninde ortaya konulacak ve ekolojik kriz, tarihsel açıdan emekçilerin siyasal yetilerinden kopartılması ve piyasa toplumu alanına sıkıştırılması olarak izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşmış Türçülük, Antroposen Siyaseti, Hakların Çitlenmesi, Müşterekler, Tarihsel Haklar

Abstract: As a historical and biological species, the relationship between the ecological crisis that arises due to the disruption of the social metabolism of man and the normative establishment of man constitutes the subject of this study.

The normative establishment will be examined in capitalist social relations, adhering to the historical forming of law.

In this study, an answer to the question of how the ecological crisis is reproduced in a legal form is sought in the context of market

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Anabilim Dalında yazılan, “Çevrenin Korunmasında İdari Yargının Rolü” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Avukat, fevziozluer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2779-1303, Makalenin Gönderim Tarihi: 01.06.2021, Kabul Tarihi: 01.07.2021

society relations in which labor and nature exploitation are shaped on the basis of private property law.

By subjecting the social division of man to criticism on the basis of the concepts of alienating speciesism and Anthropocene politics, the premise that the confiscation of time and space by law reproduces the ecological crisis will be developed around the main question of how the capitalists who seize the power to represent the species produce both the laborers and the crisis of the species.

The removal of workers from the historically acquired rights, the acquisition of property by both nature and labor by capitalists, the concept of “enclosure of rights” will be laid out on the axis, and the ecological crisis will be explained as the removal of workers from their political abilities historically and the compression into the field of market society.

Keywords: Alienated Speciesism, Anthropocene Politics, Enclosure of Rights, Commons, Historical Rights

GİRİŞ

İnsanın evrensel düzeyde gelişimini belirleyen tarihsel bir kategori olarak emek sürecinde, imgelemin, dilin ve eylemin varlık zeminlerinde bir müşterek olarak, “hak”ın oluşumunu, yönetim, üretim ve yeniden üretim süreçlerinde anlamak mümkündür. *Tarihsel açıdan emek gücüne el konulmasının sermaye birikimini olanaklı kıldığıнын kabulüyle, liberal ve neoliberal dönemde hukuk zeminin ekolojik krizle ilişkisini anlamak nasıl mümkün olabilir?* sorusu esas alınarak, hakların çitlenmesi kavramını inşa etmek, tarihsel bağlamında anlamlandırmak ve ekolojik kriz ve hukuk arasındaki ilişkiyi bu kavram temelinde anlamak yazının amacıdır. Bu çalışma temel olarak, sermaye sınıfının, birikim için ekonomik ve siyasal kriz uğraklarıyla beraber hukuki zeminlere ihtiyaç duyduğu iddiasındadır. Bu makalede, ekolojik krizin kökenine türsel bir varlık olarak “insan”ı yerleştiren liberalizmi, yabancılaştırılmış türcülük ve antroposen siyaseti kavramları ekseninde analiz ederek; özel mülkiyet temelinde kurulan “evrensel insan” düşüncesinin ve neoliberal hak teorilerinin ürettiği hukuki zeminin sermaye birikimini olanaklı kıldığı ve ekolojik krizi yeniden ürettiği iddiası ortaya konulacaktır. Aynı zamanda bu makalede, emek gücünün ve doğanın metalaşması, yeniden üretimiyle; insanın emeği dolayısıyla geliştirdiği biyolojik varoluş biçimlerinin ve toplumsal tarihsel kurucu özneliğin arasındaki çelişki özel mülkiyet hukuku dolayımında açığa çıkartılacaktır. Bu tarihsellikte bağlı kalınarak, insani varoluşun özel mülkiyet hukukunca temellüküyle (çitlenmesiyle) ekolojik kriz ara-

sındaki ilişki gösterilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda tarihsel materyalist bir hukuk yöntemine bağlı kalınarak, ekolojik kriz koşullarının; emekçi sınıfların kendilerini krizin faili ilan eden tarihsel ve toplumsal koşullara tabi kılınmasının hukuki arka planı ortaya konulacaktır.

Emekçi sınıfların sömürülmelerine rıza üretmelerini¹ mümkün kılan ve onların kural koyma, toplumsal dayanışma güçlerini ellerinden alan (rızaıyla veya zorla) birikim için gerekli hukuki düzeyin ve hakların inşa edilmesine yönelik toplumsal karakter açığa çıkartılacaktır.² Bu bağlamda da ekolojik krize neden olan sermaye birikim sürecinde, biriktirilenin ve sermaye tarafından el konulunun ya da çitlenenin bir yanıyla emek sürecine dair toplumun ve emeğin yapabilirlik ve hukuk bilgisi, kapasitesi, gücü diğer yandan da toplumsal ve sınıfsal örgütlenme imkanı, toplumun hukuk yapma yeteneği olduğu önermesinden hareketle bu el koymanın tarihselliği ortaya konulacaktır.

Walker'e göre emek gücü, *"kapitalizmde bireysel bir kapasite olarak anlaşıldığı için, bir meta olarak emek gücü konseptinden uzaklaşmanın ilk adımı, emeğin karşılığının ödenip ödenmediğinden bağımsız olarak, emeğin becerisinin tamamen sosyal ve iş birliğine dayalı bir etkinlik olarak görülmesidir."*³ Bu ekseninde 'hukuku', toplumsal varlığın ontolojisine içkin tarihsel bir hafıza ve sosyal bir beceri olarak kabul etmek gerekir. Azzelini'ye göre de *"insani beceriler oluşturmak, kolektif, sosyal bir faaliyettir. Bunlar, geçmişte başkaları tarafından ortaya konulmuş bilgiden ve hünerden, gelecek nesiller için bilgi edinme amacıyla sosyal olarak organize edilmiş sistemlerden, diğer insanlarla iş birliği içinde olmaktan ve bireylerin sosyal olarak kendile-*

¹ Bu konuda bakınız, Antonio Gramsci, "Kapital'e Karşı Devrim", David Forgacs (der.), Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

² Rıza üretimi kavramını geliştiren Gramsci'ye göre, toplumsal ve siyasal denetimin sağlanmasında bir yandan zor araçları diğer yandan da rıza ilişkileri hakimdir. Bu çerçevede hukuk, bir yandan egemenin koyduğu kurala toplumun rıza göstermesinin normatif araçlarını yaratırken diğer yandan da bir zor aygıtı işlevi taşır. Toplumun, egemenin koyduğu kurala uymasının aracı olarak hukuk, bir rıza üretme mekanizmasıdır. Bu çalışmada da rıza üretimi süreci, toplumun egemenin kurallarına uymasını mümkün hale getiren, toplumsal, siyasal, iktisadi koşullara, kurallara, ilişkilere göre biçimlenen tarihsel hukuki biçimler bütünü anlamında kullanılmıştır. Bu konuda bakınız, Mehmet Yetiş, "Devletin İki Görünümü", Mülkiye, No.264, Kış, 2009, s.129-153.

³ Walker'den aktaran, Dario Azzelini, "Emek Gücünü Müsterekler Olarak Organize Etmek", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 49, 2019/1, s. 88.

rini yeniden üretmelerinden bağımsız değildir.”⁴ Bu nedenle hukuku hem tarihsel hem de ontolojik bağlamında kavramak gerekir. Bu makalede de hukukun ontolojik imkanının kapitalist tarihsel uğrakta çitlenmesinin yol açtığı krizin, aynı zamanda evrensel anlamda bir varolma krizine yol açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Modern Kapitalist Toplumun Hukukuna Giriş: Yabancılaşmış Türcülük ve Antroposen Siyaseti

Modern kapitalist toplumda hukukun ekolojik krizi yeniden üretimini ortaya koymak için iki kavramı inşa etmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, yabancılaşmış türcülük, bir diğeri de antroposen siyaseti. Piyasanın doğa durumu formunda organize edilmesi ve emek gücünün toplumsal imgelem pratiğinden koparılması süreci olarak kapitalistleşme, insanı “hayvansı” bir biçimde yeniden örgütleyecek siyasal ilişkilerin yaratılabilmesini de mümkün kılar. Hayvansılaşıma, insanın tarihsel olarak elde ettiği haklardan azade kılınmış olmasını ve fakat hak öznesi kişiliğinden de tam olarak koparılmamasını işaret eder. Bu insan, toplumsal bir insan değildir, bir biyolojik canlı olarak bir hayvan da değildir. İkisinin tam arasında, tarihsel kategorisini birey olarak açığa çıkartan, bir hayvansıdır. Biyolojik ve toplumsal varoluş koşullarının bütünlüğünden soyutlanmış, bu anlamıyla da toplumsal varoluş sürecine yabancılaştırılmış, bir tür olarak kurgulanan bu hayvansı insan, modern devlet teorilerinin kurucularında, pek tabii en başta Hobbes’ta, siyasal toplumun yapı taşı olarak kurgulanır.⁵ Siyasal toplumun temeline yerleştirilen bu *insan* kavramsallaştırmasının üretimi, sermaye birikimi için de bir zorunluluktur. Doğa durumu, piyasa toplumunda, bir olasılık olarak kavranmalıdır, insanın hem kendisine hem de türsel varlığına yabancılaşmasını mümkün kılan bir olasılık. Kapitalist toplumda, üretim ve yönetim arasındaki parçalanmanın bir tezahürü olarak siyasal alan ile ekonomik alanın yarılmasında ekonomik alana tekabül eden piyasa, onu oluşturan güçleri türdeşleştirme ve homojenleştirme eğilimi gösterse de bu formları yine de bir karşıtlık olarak organize eder.⁶

⁴ Agm.

⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2004.

⁶ Gülnur Acar Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi - Rousseau, Hegel ve Marx*, 2. Baskı,

İnsan, piyasa toplumunda, hala hayvan değildir; ama *doğa durumunun sınırında ve piyasa içinde emek gücünü satarak özgürleşen bir hayvansıdır*. Bu metamorfoz, insanın hem türsel yarılmasının hem de toplumsallığından, zamanından (geçmiş ve geleceğinden) da kopartılarak kendini yönetme kabiliyetine yabancılaşmasının fitilini alevlendirir.⁷

Kapitalist toplumsallaşmada, piyasanın içinde ve doğa durumunun sınırında kendine düşmanlaştırılan insan, türdeşleştirilerek meta ilişkilerinde dolayımlanır. Piyasa toplumunda, siyasal olanı, yönetme erkini, bu anlamda da türü-insanı, sermaye sınıfı temsil eder.

Ekonomik alanda yer alan emekçilerse, doğa durumuna gönderilmeye (düşmanlaştırılarak) hem razı edilmiş hem de zorunda bırakılmış hayvansıdır. Bu türün tarihsel ve biyolojik metabolik yarığı, bir yanıla devlete boyun eğmeyi, kamu düzeninin sağlanması için zorunluluğu ve imkânı diğer yandan da doğa durumunu bir arada barındırır. Modern devletin ortaya çıkması ile kapitalist toplumsallaşmanın eş anlı geliştiğini kabul ederek, Hobbes'un devlet ve doğa bağıntısı temelinde, emekçilerin tarihsel olarak hayvansılaştırıldığını ve sermayeninse insan türünü temsil eden bir dolayıma geçildiğine dair iddiamızı açabiliriz.

1.1. Yabancılaşmış Türçülük ve Emekçilerin Hayvansı Kılınması

Piyasaya-doğa durumuna gönderilen emekçilerin, siyasal alanla kurabileceği sözleşmeyi ve doğa durumunun kurallarını piyasa ilişkileri belirler. Bu anlamda, Hobbes'un 'hayvanlarla sözleşme yapamayız, çünkü bizim söylediklerimizi anlamazlar' önermesi⁸ üzerinde durulmayı hak eder. Hobbes'un, insanın doğa durumundan yola çıkarak oluşturduğu siyaset kuramı da, kendi hayatını korumak isteyen insanın, kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi aklı ile bu amaca en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapma hakkı olarak doğa hakkını kabul eder.⁹ Hobbes'a göre insan, barışı ve kendini korumak

⁷ Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s.195 vd.
John Bellamy Foster, Marx'ın Ekolojisi, Materyalizm ve Doğa, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, 2001, s.94 vd.

⁸ Thomas Hobbes, Leviathan, s. 102.

⁹ Age, s. 103.

istiyorsa herşey üzerindeki hakkını bırakmalı ve başkalarına ve kendine karşı ancak onlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir; bunun için de insanlar yaptıkları ahitleri yerine getirmelidir ve bu manada toplumsal insanın bir zor aygıtına yani devlete ihtiyacı vardır¹⁰.

Hobbes, doğa durumundan çıkan insanın, biyolojik bir doğa yasasına tabi olmadığını, sözleşme ile kurulmuş rasyonel, evrensel bir yasaya tabi olduğunu vurgular.¹¹ Hobbes, insanların hayvanlar gibi oldukları için bir despota ihtiyaç duyduklarını öne sürdükten sonra; insanları ortak korku içinde tutacak ve onları, ceza tehdidiyle ahitlerini ifa etmeye zorlayacak bir kılıç gücüne, kişisel güvenliği koruyacak bir güce işaret eder.¹² Hobbes'un, Leviathan adıyla takdim ettiği bu politik beden, insanları ortak korku etrafında örgütleyip türdeşleştirdiği ölçüde, onları doğa durumunda yaşatır.¹³ Ergün'ün haklılıkla ifade ettiği üzere "*Hobbes Leviathan ile hem nüfusu, hem toprağı hem de tekil bireylerin biyolojik varlığını ve iradelerinin tabiyetini anlatır. Leviathan'ın politik bedeni, aynı zamanda kolonyal, teritoryal ve biyolojik bir bedendir.*"¹⁴ Ölümlü bir makine olarak tasvir edilen Leviathan, bir hukuksal birliği temsil ettiği kadar, onu oluşturan güç, egemenlik altına alınan doğanın ve sömürgelerdeki emeğin toplamıdır.

Kapitalizmde, piyasa olarak doğa durumunun yeniden icadında, emekçilerle maddi yaşamın devamı hakkında yapılacak bir anlaşmadan bu anlamda bahsetmek mümkün değildir. Onların emek gücü olarak hayvansı¹⁵ kılınması süreci, insanın siyasal alandan kovulması sürecidir. Tam da bu nedenle sermaye birikimi, bir yandan insanın tür olarak parçalanmasını ve emekçilerin kendi yaşamlarına ve kendilerini yönetme bilgisine düşmanlaştırılmasını, siyasal sistem tarafından düşman kılınmasını diğer yandan onların Hobbes tarafından işaret

¹⁰ Age, s. 96-106.

¹¹ Adnan Güriz, Hukuk Felsefesi, Siyasal Kitabevi, 14. Baskı, 2019, s.182.

¹² Thomas Hobbes, Leviathan, s.127.

¹³ Neocleus da bu konuda, Leviathan'ın bireyleri yuttuğunu ama onları yok etmediğini ileri sürer. Bakınız, Toros Güneş Ergün, "Thomas Hobbes ve Modern Devletin Biyopolitik Kuruluşu", Biyopolitika Cilt 1 (içinde), Derleyen: Onur Kartal, Notobene Yayınları, Ankara, 2016, s.115.

¹⁴ Agm, s.117.

¹⁵ Derida'ya göre, Hobbes, devlet öncesi durumda insanı hayvanla, insan toplumunu da hayvan sürüsüyle eş görür. Doğa durumunda da Hobbes'a göre, herkesin hayvansı çıplak hayatı kırılığandır: hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer. Agm, s.108.

edilen politik sözleşme düzenin dışına hayvansı olarak ötelenmesiyle mümkün kılınmıştır.

Pek tabii emekçi sınıfların yurttaşlık hakları için yaptıkları mücadele, siyasal alana girmeye yönelik girişimlerinin dolayımı ile sermaye sınıfının emekçileri hayvansı bir kategoriye sokarak, varlığını örgütlemesi zorunluluğu, kapitalist toplumsallığın olduğu kadar canlılığın kapitalist tarzda inşasının zeminini oluşturur. Bu nedenle Duguit'in belirttiği gibi¹⁶ devletin varlığını biçimsel olarak meşrulaştıran ve yasa yapma gücünün emekçilerin elinden çekilip alınmasına yol açan bir form olarak özel mülkiyet düzeni tam da hem yabancılaşmanın maddi özünü oluşturur hem de onun içerip aşılması gerektiğini. Emekçilerle siyasal alana dair kurulan, egemenliğin devri için kurulmuş bir sözleşme yoktur. Bu hukuki varoluş alanı, hukuki yokluk hali, onları kapitalist için hayvansı kılınmasını mümkün hale getirirken, emekçiler açısından da direnişin olanağıdır.

Egemenlik dolayımıyla kurulan yurttaşlığı temsil eden burjuva bireyi ile hayvansı kılınan emekçiler arasında oluşan bu metabolik yarığın;¹⁷ Duguit'in haklı olarak eleştirdiği bireysel haklarla kapatılacağı¹⁸ varsayılrsa da aslında bu emekçilerle sermayedarlar arasındaki bu tarihsel yarığın; devletin sınır kurma imkanını yeniden üretir. Devletin, emek gücünü, yurttaşlığın dışına itekleme imkanıyla; doğa ve toplum arasında sınırları belirsiz bir alanda emekçileri yeniden üretme gücü, siyasal alanı yeniden tanımlama ve üretme kudretini egemene

¹⁶ Leon Duguit, *Hak Kavramı Üzerine Üç Konferans*, Çeviren: Edip Serdengeçti, Pinhan Yayıncılık, 2019.

¹⁷ Metabolik yarığın kavramı, insanın tarihsel kuruluşunun hem toplumsal hem de biyolojik yönünü birey temeline indirgeyen hukuki formun; özel bir yabancılaşma biçimi icat ederek türün birey formunda sermaye sınıfı tarafından temsili karşısında, emekçilerinse bir hayvansı olarak kodlanmasını mümkün hale getiren mekânsal ve zamansal ilişkiler bütünü olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca, bu kavramın Marx tarafından kullanımı üzerine bir tartışma için bakınız, John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi, Materyalizm ve Doğa*, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, 2001.

¹⁸ Duguit, kadim mutlak kamu gücünün millette somutlaşarak kullanılması durumunda gücün sınırsızlığına ve fakat insanın bu güç karşısında çaresizliğine dikkat çekmektedir. Duguit'e göre "Devlet, gerçekten de Hobbes'un açıkladığı gibi Leviathan'dır. Her şeyi yutmakta, her şeyi eşitlemekte ve her şeye tahakküm etmektedir, yanında bağımsız bir başka varlık kabul etmemektedir. Ve eşitlik ihtiyacından faydalanarak altında silahsız ve zayıf bireyler olmasını istemektedir." Leon Duguit, *age*, s.39.

temin etmektedir. Tam da bu sınır, her siyasal durumda, emekçileri toplumsal yabancılaşmaya tabi yeniden inşa edebilme gücü olarak devletin kullandığı bir güç olduğu sürece, sermayedar lehine işleyen bir sınırdır. Devletin yurttaşla kurduğu varsayılan egemenlik bağının esasını, yurttaşın politik alanı kuşatması ve içerip aşmasının olanaksızlığıyla tanımlanmış olması da birikim için gerekli sınırı temin eder. Emekçilerin “homo economicus” sınırına iteklenmeleri ve bu yaşama sınırını emekçilerin kabullenmeleri de kendilerini ve yaşam alanlarını yönetmeye yönelik praksislerden kopmalarının yolunu açar. Bu yönüyle, türsel yabancılaşma, sınırın her defasında yeniden üretilmesini ve birikimin maddi, siyasal, hukuki zemininin devlet tarafından inşasını mümkün kılmaktadır.¹⁹

Hayvansıya-emek gücüne, iktisadi alanda tanınan, yaşamını sadece devam ettirme hakkı, onun nefes alıp verme özgürlüğü tam da emekçinin politik sığrama zeminidir. Kapitalist toplumda, yaşama hakkıyla nefes alıp verme hakkı arasındaki sınırın nerede kurulacağı sorunu, toplumsal ve sınıfsal mücadelenin konusudur. Ancak, toplumsallaşma ve canlılığa dair sınırın salt egemenin iradesiyle belirlenir hale geldiği, sermayedarların sınıf çatışmasında tam bir hakimiyetini işaret eden neoliberal süreçte, emekçilerin yaşama hakkı, nefes alıp verme sınırında tanımlanır ve sermaye birikim sürecinin yeniden üretimi bu koşullarda mümkün olur.

Tarihi ve doğayı iki zıt-karşıt kutba yerleştiren kapitalist sistem, küresel emek pazarının yoksullarını böylelikle, değersizleştirdiği diğer canlıların yanında konumlandırır. Sermayedarların, emekçileri hayvansı kılmalarını mümkün kılan bu tarihsel eksenini “yeni türçülük”²⁰

¹⁹ Etienne Balibar, Yurttaşlık, Çeviren: Murat Erşen, Monokl Yayınları, 2016, s.40 vd.

²⁰ Hayvanların salt hayvan olmalarından dolayı kötü muameleye, eziyete veya acıya maruz bırakılması ve insanlardan farklı olarak bu durumun olağan karşılanmasına karşı hayvan hakları hareketinin eleştirisi karşısında başta endüstriyel hayvancılık sektörünün dolaşıma soktuğu hayvan refahı stratejisi, hayvanların metalaştırılmasından doğan eziyeti değil, onların ölümüne konu edilmeleri sırasındaki refah için üretimde iyileştirmelere giderler. Sonuç itibarıyla, yeni türçülük daha açıktan pek ala piyasa toplumunda hayvan refahının mümkün olabileceğini göstermeye çalışır. Singer bu konuda şunları söyler, “McDonald’s, hayvan savunucularıyla -önce Henry Spira’yla, onun ölümünün ardından PETA (Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler) kuruluşuyla- yıllarca süren görüşmelerden sonra, kendisine et sağlayan mezbahalarda daha yüksek standartların belirlenmesine ve uygulamaya konmasına karar verdi, sonra da yumurta tedarikçileri için tavuklarına en az

kavramıyla adlandırıyoruz. Hayvanların, endüstriyel sağlık, gıda sektörünün malı olarak her türlü şiddetin, gösterinin nesnesi haline gelmesiyle, emekçilerin sermaye birikiminin nesnesi kılınması eşanlı bu sürecin sonucudur. Bir yandan topluluklar, diğer yandan toplum doğadan kopartılırlar. Hem ucuz işgücü olarak hakları istisna kılınır hem de tüm kötülüklerin kaynağı olarak düşmanlaştırılırlar. Bu düşmanlar, her türlü felaketin ve doğa üzerindeki yıkıcı faaliyetlerin sebebi olarak sunulur. Bu nedenle de emek gücünün formlarının veya insanın farklılaşmış biçimlerinin hayvansı kılınması, kitlelerin zor yoluyla denetimi yeni bir türçülüğün de kapısını aralamıştır. Böylece, sermayedar kendini tarih üstü ilan edebilirken, toplumsallığın dışına attığı geniş bir kitleyi de doğanın düşmanı ilan edecek politik akılı üretir.

Diğer yandan da sermayenin bu akılı, insanı bir hayvansı olarak doğa durumunda konumlandırırken, aynı zamanda kapitalist yasaları “doğanın yasaları” olarak ilan eder.

Toplumsal yaşamın belli bir evresine tekabül eden ve bu anlamda da tarihsel alana ait bir kavram olan “rekabet, yarış, ezme ve ezilme v.b..” kavramlar, doğanın ve canlıların işleyiş yasası olarak sunulur. Rekabetçi burjuva yaşamının getirdiği ilişki ağları, doğanın yasası haline dönüştürülür.

Sosyal Darwinci doğal seçim tezleri bu dolayımında, toplumsal bir ilke haline gelir. Güçlüler kazanır, zayıflar ölür. Sermaye, liberal aklına bir de muhafazakâr aklı ekleyerek kendi rasyonalitesinin sınırlarını genişletir. Türçülük ve ırkçılık bir ve aynı toplumsallığı üretir. Toplumsal yaşamın diline tercüme ettiği bu kavramsallaştırma, sermaye düzeninde emeğin ve doğanın, sürekli bir baskı altında kalmasına, toplumsal yaşamında her defasında daha yoğun biçimde otoriter ve denetimli bir rejime tabi kılınmasına yol açar.²¹

465 santimetrekare alan sağlama şartı getirdiğini açıkladı. Böylece Amerika'daki çok sayıda tavuk için yüzde 50 oranında bir iyileşme sağlandı; ama bu da yumurta üreticilerini Avrupa'da geride bırakılmakta olan bir düzeye getirmekten öteye geçmiyor. Bu açıklamalardan sonra Burger King ve Wendy's de benzer kararlar aldı. Bu gelişmeler, modern hayvan hareketinin başlangıcından beri Amerika'daki çiftlik hayvanları için ilk umut işaretleri oldu.” Peter Singer, “Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı”, Çeviren: Hayrullah Doğan, *Birikim Dergisi*, Sayı: 195, Temmuz 2005, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-195-temmuz-2005/2379/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili/5909>, indirilme tarihi: 10.11.2020.

²¹ Thomas Juncker, *İnsanın Evrimi Bir Varoluş Yolculuğu*, Çeviren: Nilüfer Epçeli,

Yabancılaşmış yeni türçülük eleştirisi, modern türçülük yaklaşımlarından²² bu anlamda farklılaşır. Richard Ryder tarafından ortaya atılan modern türçülük kavramı, 1958 yılı tarihli Oxford sözlükte de, insan türünün varsayımsal olarak diğer hayvanlardan görece üstün olduğuna dayalı ayrımcılık ve sömürme olarak tarif edilmiştir.²³ Ted Benton gibi kimi marksistlerin de sahiplendiği bu eleştirinin, insan ve hayvan arasındaki keskin bir karşıtlığa dayalı materyalist görüşlerin mevcudiyetiyle tarihsel materyalist geleneğin de esasını oluşturduğuna dair bölük pörçük eleştirel tutum ve türçülük eleştirisi, bugün insanın türsel varlığının yukarıda andığımız politik ekolojisi nedeniyle tutarlı olmaktan son derece uzaktır. Modern türçülüğün insan ve hayvan arasında örülen varsayımsal ayrıcalıklar olduğuna dayalı görüşler de süreç içinde farklılaşmaya gitmiştir.²⁴ Bu bağlamda modern türçülük eleştirisi de kendini aşmıştır. Kabul etmeliyiz ki, insan türü içinde özel bir kesim ön plana çıkar. Sermaye sınıfları, insan türünün temsilcisi olarak kendilerini tüm bir doğaya ve topluma dayatır. Biriktirmek, salt maddi olarak güçlü olmayı değil aynı zamanda devlet iktidarının da gücünü elinde tutmayı gerektirir.

İnsan, piyasa için Agamben'in deyişiyle bir *çıplak beden* haline dönüşmek zorunda kalır. Agamben'e göre, doğa durumunun piyasayla harmanlanması, egemenliğin yeniden üretimi için gerek koşula dönüşür.²⁵

-
- Runik Kitap, İstanbul, 2021, s.67 vd.
- 22 Modern türçülük tartışmalarını açısından Singer'ın Hayvan Özgürleşmesi eseriyle, Ryan'ın Hayvan Kuramı birlikte değerlendirilmelidir. Bu tartışma tez kapsamında olmadığından sadece anmakla yetinilmiştir. Bu konuda bakınız, Derek Ryan, Hayvan Kuramı Eleştirel Bir Giriş, Çeviren: Ayten Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019; Çetin Nerse, Hayvan Hakları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016; Peter Singer, "Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı".
- 23 John Belamy Foster, Brett Clark, Marks ve Yabancılaşmış Türçülük, Çeviren: Sevil Kurdoğlu, Yaşayan Marksizm, sayı: 5, 2020, s. 159.
- 24 Singer'da, İtalyan hayvan aktivisti Paola Cavalieri'nin The Animal Question: Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights adlı kitabına yaptığı atıfla, insanları hakla donatan hukuk anlayışının hayvan hakları mücadelesi ile eleştirisinin önemini altını çizer. Singer'a göre, "köleler ile özgür insanlar arasındaki sınır, bazı barbarlar ve Afrikalılar özgürleştikten ya da kölelerin melez çocukları olduktan sonra bile önemli ölçüde geçerliliğini" korur. Singer, insanların neden hakları olduğunu değil; neden sadece bazı insanların haklarının olduğunu ve geri kalan hayvanların ve insanların haklarının olmadığını bu açıdan sorgular. Peter Singer, "Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı".
- 25 Giorgio Agamben, Kutsal İnsan, Çeviren: İsmail Türkman, Ayrıntı Yayınları, İs-

Toplumsal bir varlık olan insanın yönetme ve üretme kabiliyetinin, sermaye toplumunda temellükü, bu toplumsal becerilerinden ve toplumsalı inşa etme gücünden arındırılmasıyla mümkündür. Tam da bu arındırma-el koyma, insani edimi salt bir mübadele değeri üretimine indirmediği gibi insanın türsel zenginliğini de biyolojik bir oluşla sınırlandırır.

Türün biyolojik devamı için gerekli olan praksis insanın toplumsal, tarihsel ve fizyolojik maddi ve manevi varlığından kopartılarak; insan, bedene-biyolojiye indirgenir. Bu biyolojik beden, insan hakları söyleminde, *“insan” olma ayrıcalıkları ve haysiyeti nedeniyle*, hakları olduğu kabul edilen ama yine bu hakları, toplumsal üretim ilişkileri içinde, sadece biyolojik bedeniyle sınırlı-çıplak bir beden olarak yeniden varoluşunu mümkün kılan bir toplumsallaşmayla anlamlıdır.

1.2. Antroposen Siyaseti ve Anti Hümanizm

Ekolojik krizi, tarihsel, sınıfsal bir faille değil, evrensel bir faille -bir tür olarak insanla- açıklayan bakış açısı, hâkim modernite görüşlerinin toplumsal, siyasal ve hukuksal bakış açılarını besler. Bu bakış açılarının, krizi bir insan krizi olarak görmesini, anti hümanist bir ideolojik müdahale olarak koyutlamak gerekir. Malthus'un nüfus kuramı²⁶ ve Hardin'in Müstereklerin Trajedisi²⁷ eserleriyle açılan kapı, insan türünün suçlu ilan edilmesinin ekonomi politliğini ve özel mülkiyet temelinde doğanın çitlenmesiyle toplumsal sorunların çözümünün mümkün olduğu fikrini yeniden üretmişti. Milenyuma giden bu kıyametçi fikirler, dünyamızın kesin kurtuluşu için, türü temsilen emekçilerin kendilerini kurban etmesi gerektiğini salık vermektedir. Malthus ve Hardin ile somutlaşan kurbanlaştırma ve ilahi kurtuluş anlatısı, Hobbes'un açtığı yoldan ilerleyerek, hayvansı kılınmanın zeminini genişletmiştir.

Tüm bir yirminci yüzyıl, emekçilerin hem siyaseten hem de toplumsal olarak bir insan olarak aşağılanmasını mümkün kılacak ideo-

---

tanbul, 2013, s.65.

²⁶ Thomas Malthus, Nüfus İlkesi, Çeviren: Çağla Taşkın, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017.

²⁷ Garret Hardin, The Tragedy of the Commons, Science, cilt 162, sayı: 3859, 1968, s.1243-1248, <https://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243>, erişim tarihi: 1.1.2021.

lojik katmanlarla doludur. Ancak, emekçilerin bir suçlu olarak insan ilan edilmelerini mümkün kılan derin ekoloji anlatısı, Hristiyan teolojisinden farklı olarak bu suçlu insanı piyasa bağlayarak, Onu suçlarından arındırmaktadır. Diğer yandan da insanın türün sınırına, piyasanın içine iteklenmesini ve hayvansı kılınmasını sağlayan liberal hak teorileriyle, bu kıyametçi tezler beraber ve kolkola yürümüştür. Hobbes'tan Hardin'e kadar uzanan bu tarihsel süreçte, emekçilerin kendi geleceklerini ve tarihlerini kurabildikleri dönemler türsel farklılaşmayı açığa çıkartmış ve insan toplumlarının farklı bir uygarlık kurabileceğine olan inancı arttırmıştır. Ancak, ikinci dünya savaşı ardından yaşanan nükleer yıkım ve iki bloklu dünyanın parçalanarak Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından, aşırı birikimin yarattığı tarihsel koşullar yeniye dair arayışında köktenci bir siyasal dil yaratamamıştır.²⁸ Bu bağlamda Bridle'a göre, "Geçmişin üzerindeki örtüyü kaldırıp erişilen bilgi iklim değişikliğinin yıkıcı etkileriyle başa çıkmanın bir yoludur. Ancak mevcut teknoloji ve usullerimizin de buna eşlik etmesi, bir ölçüde, iklim değişikliğinin doğurduğu aşırılıklara kalkan olması"²⁹ gerekmektedir.

Neoliberal dönemin arifesinde, 1980'li yılların hemen başında, "Antroposen" kavramı, jeologlar tarafından, dünyaya insanın vurduğu izi imlemek için kullanılmıştı.³⁰ Kavramın daha sonradan yaygınlık kazanması konusunda Bjornerud, geçtiğimiz yüzyılın bir noktasında, insanların yol açtığı çevresel değişim hızlarının, birçok doğal, jeolojik ve biyolojik sürecin hızını geride bıraktığı bir eşiği geçtiğini ve bu eşiğin Jeolojik zaman çizelgesi için yeni bir çağın, -Antroposen'in- başlangıcını temsil ettiğini, savunur. Yazar, Nobel Ödüllü atmosfer kimyacı Paul Crutzen tarafından 2002 yılında konan bu ismin, "gezegenin daورا-

²⁸ McKenzie Wark, Moleküler Kızıl Antroposen Çağının Teorisi, Çeviren: Cemal Yardımcı, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 33. vd.

²⁹ James Bridle, Yeni Karanlık Çağ Teknoloji ve Geleceğin Sonu, Çeviren: Kemal Güleç, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 67.

³⁰ Karakaşa göre, "Antroposen teriminin ilk olarak 1980'lerde Eugene Stoermer isimli bir jeolog tarafından ortaya atıldığını (Haraway 2016, s. 44; Povinelli 2017, s. 55) ve daha sonra Paul Crutzen isimli bir meslektaşı tarafından popülerleştirildiğini görüyoruz. Antroposen, insani etkinliğin biyosferde ölçülebilir izler bıraktığı ve diğer insan dışı etkenlerin ötesinde yeryüzünü şekillendiren esas unsur olduğu jeolojik çağı ifade etmek için önerilen kavram. Son on ila on iki bin yıldır içinde bulunduğumuz Holosen çağının ardından artık Antroposen çağına girildiğini öne sürüyor bu jeologlar." Öznur Karakaş, Hal-i Pür Melalimiz: Antroposen, <https://terrabayt.com/yasam/hal-i-pur-melalimiz-antroposen/>, erişim tarihi: 26.5.2021.

nışının insan etkinliğinin tartışmasız damgasını taşıdığı, benzeri görülmemiş bu dönem için, bir kısaltma olarak, kısa sürede hem jeoloji literatürüne hem de popüler kullanıma”³¹ girdiğine işaret eder. İklim değişikliği konusunda küresel ölçekte atılması gereken adımlarda, sorunun muhataplarına hızlı ve kararlı bir tutum sergilemek, türün devamını ortadan kaldıracak bir tehditle karşı karşıya kaldığımızı işaret etmek; bu atılacak adımsa, köklü bir dönüşümü mümkün kılacak bir adım olması gerektiğini vurgulamak için kullanıldığı siyasal form, politik ekoloji literatüründe, yeni Malthusçuluk ve Hardin ile parlayan insansız ekoloji tartışmalarını da yeniden gündeme taşımıştır.³²

Paul Crutzen, “Antroposen’de Yaşamak” adlı makalesinde, yeni çağda doğanın “biz” olduğunu vurgulayarak, holosen çağından çıktığımız ve antroposeni yaşadığımızı dair bir farkındalık gerektiğinin altını çizer.³³ Crutzen, dünya organizmasının farkındalığı içinde yerini bilen bir insan kültürüne işaret eder ve gelecek için mevcut bilim ve teknolojiye yaptığımız yatırımları aşacak bir düzenleme önerir. Crutzen, batı tipi tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesini vurgulasa da üretim ve siyasal ilişkilerin değiştirilmesi gerektiğine dair bir önermesi yoktur. Analizleri bölüşüm ilişkileri ile sınırlıdır. Şimdiye dair zaman algısı, mesihçi anlatıyı daha da büyütür. Wark’ın işaret ettiği üzere, “Antroposen, insanlar için eşyalar yapma amacıyla moleküllerin emek ve teknik kullanılarak bir bir sökülüp alındığı, ama atık ürünler geri dönmediği için döngünün kendini yenileyemediği bir dizi metabolik yarılardan oluşur.”³⁴

Angus’a göre ise, “ekolojik sorunların bir birikimi olmanın çok ötesinde anlamlar ifade ediyordu. O, dünya sisteminin bir krizi; birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olan küresel biyolojik, kimyasal ve fiziksel süreçlerin sekteye uğratılmasıdır.”³⁵ Ian Angus, bu kavramı,

³¹ Marcia Bjornerud, Yeryüzünün Zamanı, Bir Jeolog Gibi Düşünerek Dünyayı Kurlarabilir miyiz? Çeviren: Raşit Gürdilek, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s.133 vd.

³² Bu konuda bakınız, John Belamy Foster, Marksist Ekoloji, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.

³³ Paul J. Crutzen, Christian Schwagerl, Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos, 2011, https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos, erişim tarihi: 25.5.2021

³⁴ Wark, Moleküler Kızıl Antroposen Çağının Teorisi, s.16.

³⁵ Ian Angus, Antroposenle Yüzleşmek, Fosil Kapitalizmin ve Dünya Sisteminin Krizi, Çeviren: Nuray Onuk, Marx 21 Yayınları, İstanbul, 2021, s.14 vd.

ekolojik krizin sebebi olarak insanı göstermek için kullanmadığını ve ondan arınmak için gerekli bir politik kaldıraç olduğu iddiasındadır. Bu tezini desteklemek için de dünya sistemi üzerine çalışan bilim insanlarının, sera gazı salımına neden olan en zengin bir milyar insanın salımın yüzde 60'ından, en fakir üç milyar ise sadece yüzde 5'inden sorumlu olduğunun farkında olduğu belirtir.³⁶ Fakat, ekolojik krizin, toplumsal üretim ilişkileriyle, zaman ve mekan dolayımında üretimi yerine, toplumsal bölüşüm ilişkilerine odaklanarak yapılan karbon uyarlığı analizinde, mekan ve zamanı ekolojik bir çözümlemenin kurucu unsuru olarak ele almaz. Bu nedenle de Angus'un, demokratik planlı bir toplumla, ekolojik bir siyaset arasında kayıp halka olarak gördüğü ve önem verdiği antroposen kavramı, biyolojik beden dolayımıyla toplumsallaşma eğilimini ön plana çıkarmaktadır. Diğer yandan da Angus, antroposen kavramının, emekçi sınıflarla sermayedarlar arasındaki tarihsel yarılmayı görünmez kılarak bir türdeşleştirmeye yol açtığını da kabul etmemektedir. Buradaki türdeşleştirme, sermayedarın zamanına tabi kılınan emekçiler için, türsel felaketle karşı karşıya kalınacağına dair farkındalığın sermayedarla birlikte bir tür körleşmeye yol açmasıdır. Angus'a göre, "*Holosen bitti. Antroposen başladı. Bu geri çevrilemez. Başlamakta olan iklim değişikliği binlerce yıl sürecek. Mevcut kullanılabilir hiçbir teknoloji, soyu tükenen canlıları geri getiremez. Okyanuslardaki asit yok edilemez.*"³⁷ Türsel felaketin yakın olduğu uyarısıyla, bu mesafe ve zaman ölçer siyaset tarifi neden mücadele etmeliyiz sorusunu havada bırakmaz. Fakat, verdiği yanıt, emekçilerin emek süreci içinde yaşadıkları tarihsel krizin aşılmasına yönelik bir farkındalık da yaratmaz. Onun emekçilerden ve insanlardan beklediği, "*dünya için ve insanlık için zaman kazanmak*"³⁸ olarak cisimleşir. Bu mesiyani tehdit algısı, ekolojik krizin aşılmasının mümkün olamayacağını işaret eden teleolojik bir akıl yürütmedir. Tam da bu mesiyani akıl yürütmenin kurduğu hakimiyet, güçlü önderliklere dayalı siyasal otokrasileri seçimle veya seçimsiz tüm dünyada kitlelerin desteğiyle yönetime getirecek zemini yaratmaktadır. Bu mesiyani zemin, antroposen siyaseti, ekolojik krizin çözülmesinde emekçilerin bir tavır almasını olanaklı hale getirmez. Sonuç itibarıyla, dünyanın, jeolojik dönemlerinden bugüne, yaşadık-

³⁶ Ian Angus, age, s.264 vd.

³⁷ Age, s. 249.

³⁸ Age, s. 251.

ça güçlü ve olgun bir konum almış olmasını değil, onun kırılğan ve dayanaksız olduğunu³⁹ veri alan antroposen siyaseti, emekçiler üzerinde bir tür mesih beklentisini pekiştirir. Kapitalizmin zamanına tabi kılar. Teolojik imgesi, emekçilerin varlığının çitlenmesini meşrulaştırır. Tam da bu bağlamda, emekçilerin daha güçlü karizmatik liderlerle yollarını bulmaya yönelen ideoloji zemini yeniden üretir.

Kapitalist toplumsal ilişkilerin ürettiği burjuva bireyini, türsel bir varlık olarak insana eşitleyen bir yaklaşıma dönüşen antroposen siyaseti, günümüz kapitalist zaman algısını paylaşıyor. Bjornerud'a göre, "zamanın tek yönlü bir vektör olduğu ve geçmişin geri gelmemecesine kaybolduğu yolundaki günümüz inancının kendisi, geçmişle olan bağlarımızın koptuğunu ima ediyor."⁴⁰ Antroposen siyaseti, insanı salt biyolojik yönüyle tarihsel atalarına bağlayan ve toplumsal farklılaşmalarla yaşanan yarılmayı, insan türünün doğal ve özsel eğilimlerine dönüştüren anti hümanizmle kesişmek zorunda kalıyor. Geçmiş kültür ve toplumların deneyimlerini, yeteneklerini ve yapabilirliklerini birbirine bağlayan, geçmiş, gelecek ve şimdiyi temsil eden kuşaklar arası bağı silikleştiriyor. Kadim ritüelleri ve ananelere dair geleneği, kural koyma yetisini de yok sayıyor.⁴¹ Ekolojik krizi, insan türüne hasreden biçimleriyle ve evrensel düzeyde biyolojik bedene ve şimdiye sıkıştırmış liberal haklar ideolojisinin çözümleriyle, kapitalist toplumsal ilişkilerde, sermaye sınıfının toplumun kendisini yönetmesine dair geleneğinden doğan hukukun ve yapabilirliğin olanaklarını elinin tersiyle itiyor. Toplumun yeteneklerine el konulması için şimdiki zamana tabi kılınmasının zorunlu bir uğrak haline geldiğini de görünmez kılıyor.⁴²

Anti hümanizm olarak dolayımlanan, insanın doğası bakış açısının ürettiği antroposen siyaseti, tam da insanın tarihsel ve toplumsal bağlamından kopartılmasına yol açmaktadır.⁴³ Tarihsel insanın ontolojik açıdan emek sürecinde inşasının kazanımlarına, kapitalist toplumsal ilişkiler içinde sermaye sınıfının bu anti hümanizm ideolojisi

³⁹ Marcia Bjornerud, age, s.172 vd.

⁴⁰ Age, s.165.

⁴¹ Age.

⁴² Bu konuda bakınız, E.P. Thompson, Tarih Yapmak, Tarih ve Kültür Üzerine Yazılar, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020, s.142 vd.

⁴³ Fritjof Capra, Ugo Mattei, Hukukun Ekolojisi, Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru, Çeviren: Ebru Kılıç, Küy Yayınları, İstanbul, 2017, s. 84, 85.

ile el koyması, tarihsel insanın varoluşunu yeniden üretirken, emeğin tabi kılındığı sermaye sınıfıyla ilişkisinin hukuki biçimini de işaret eder. Bu ilişkinin tabi olduğu zaman, herkese ait olanın, hiç kimseye ait olamayacak biçimde özel mülkiyet düzeni tarafından tarihsel olarak çitlenmesini ve egemenin tarihsel olarak inşasını mümkün kılan şimdiki zamandır.

Ekolojik krizin kökenine dair antroposen kavramsallaştırmasını kabul etmeyen ve modern kapitalist dönemin ekolojik krizini, tarihsel-toplumsal ilişkiler bütünü içinde kavrayan Moore, ekolojik krizin günümüzde var olma zeminine *Kapitalosen* ismini verir.⁴⁴ Patel ve Moore, insanın tarihsel ve toplumsal anlamından soyutlanması ve değersizleştirilmesiyle meta olarak yeniden değerlendirilmesini mümkün kılan bu süreçte, kapitalizm şiddeti ve yıkıcılığından ötürü değil (ki şiddetli ve yıkıcıdır) belli açılardan üretken olduğu için geliştiğini, sınırları vasıtasıyla kapitalizmin, yaşam kuran bir dizi ilişkiyi kontrol ettiğini vurgularlar.⁴⁵ Tam da Douzinas'ın işaret ettiği gibi, değersizleşme rejiminin bir değerlendirilmeye dönüşmesi ve eş anlı bir süreç olarak işlemesi özel mülkiyete dayalı hukuki formlarla mümkün olmaktadır.⁴⁶

Haraway'e göre de Antroposen kavramsallaştırması, eril ve türdeşleştiren, insan türünün farklılaşmasını görünmez kılan bir kavramsal hatta sahiptir. Antroposen yaklaşımlarının, teleolojik tarih anlayışının karşısında olumsuzluğun altını çizen Haraway, tüm bir insanlık tarihin içinde ortaya çıkmamış olasılığın hiç ortaya çıkmayacağını kabul etmez.⁴⁷ Bu anlamda da eril ve beyaz hakimiyetinden, toplumsal mücadelelerle kurtulmaya çalışan insanın hikayesini, türdeş, farklılaşmamış bir kader olarak görmez.⁴⁸ İnsanı istisnalaştıran, gelecek için paranteze alan, belki de zamansız (süreklileşmiş bir şimdiki zaman) bir karantinayı kutsayan bu antroposen kavrayışıyı insanı tarihsiz bir soyutlukta inşa eder.

⁴⁴ Jason W. Moore, *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm Sermaye Birikimi ve Ekoloji*, Çeviren: Alaz Munzur, Epos Yayınları, Ankara, 2015, s. 239 vd.

⁴⁵ Raj Patel, Jason W. Moore, *Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi*, Çeviren: Serkan Gündüz, Kolektif Kitap, İstanbul, 2019, s. 32.

⁴⁶ Daniel Bensaid, *Mülksüzler*, Çeviren: Selim Sezer, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s.70.

⁴⁷ Güçsal Pular, "Sunuş", Donna J. Haraway, *Başka Yer İçinde*, Hazırlayan ve Çeviren: Güçsal Pular, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.29.

⁴⁸ Age, s. 96 vd.

Ekolojik krizin çözümünde, biyolojik varlık olarak “insan”ın faaliyetlerinin denetim altına alınmasını hedef koyan, uluslararası sistemin bağlamı da bir sınır çekme, yeniden türdeşleştirme, diğer yanı sıra ortak bir kültür yaratma pratiği olarak antroposen siyasetini barındırır. İnsani edimin sınırlandırılması tezinin yeniden ürettiği, pasif doğa ve onun dışında aktif insan anlayışını Tanasescu şöyle eleştirir: *“Doğal dünya karşısındaki cehaletimiz çok büyük, ayrıca bildiklerimiz psikolojik rahatlık veren düzen ve denge örüntülerine kolayca uyuyor. Ancak doğal dünya dediğimiz şey dinamizmin ve değişimin prototipidir. Evrimsel tarih boyunca, yok oluş ve yeni yaşam biçimlerinin yaratılması kural olagelmıştır. Bunu söylemek tehlikeye attığımız mevcut yaşam biçimlerine karşı sorumluluğumuzu asla azaltmaz. Aksine, bu “doğal sistemin”, kuşkusuz dinamik olsa da bir anlamda, bir tür denge halinde olduğu ve bunun insan yaşamına faydalı olduğu fikrini sorgulamaktır. Bu, aynı zamanda, doğanın pasif, sadece madde olduğu fikrini de sorgulamaktır.”*⁴⁹ Sonuç olarak, insani edimin sınırlandırılmasına dair önerme, bu edimin salt olumsuz sonuçlarına odaklanmakta; üstelik de insani praksislerin doğayla kurduğu ilişkinin çeşitliliğini de görmezden gelmekte ve insani praksislerin üretim ve tüketim ilişkileri içindeki farklılaşmasını da yok saymaktadır.

Küresel iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybının sorumlusu olarak, evrensel fail “insanın” devreye alınması, hukuki çözümlerde de dengeyi kuracak, çiti çekecek, sınırı kapatacak özel mülkiyet temelinde bir siyasallaşmayı zorunlu bir uğrak olarak işaret etmektedir. Bu siyasal uğrak, şimdiye ait niyetler toplamı olarak insan iradesini, çözümün de nihai zemini haline getirir. Tüm insanları, ekolojik kriz karşısında iyi niyet beyanında eşitleyen, insan iradesi denilen eşitsizliğin uluslararası hukukun dayanağı haline gelmesi bir tesadüf değildir.⁵⁰ Tüm uluslararası hukuk, evrensel faili işaret ederken, tarihsel olarak ortaya çıkan ekolojik krizin toplumsal, siyasal bu anlamda zamansal ve mekânsal anlamları ve nedenlerini de görünmez kılınmaktadır. Bu peçeleme, hem toplumsal bir varlık olan insanın üretim ilişkileri dolayımında eşitsizliklerle yeniden üretimini diğer yandan da meta olarak biyolojik insanın yeniden değerlendirilmesini mümkün hale getirir.⁵¹

⁴⁹ Mihnea Tanasescu, Viral Politik Ekoloji, Çeviren: Bermal Küçük, yayım tarihi: 8 Nisan 2020, <https://terrabayt.com/dusunce/viral-politik-ekoloji/> erişim tarihi: 25.5.2021.

⁵⁰ Nesrin Algan, Uluslararası Politika Bağlamında Suya Erişim Sorunu, Toplum ve Hekim, Cilt 23, Sayı 2: 2008, s.82-86.

⁵¹ Murray, Bookchin, Modern Kriz, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Sümer Yayıncılık,

Hem insan hakları hukukunun hem de çevre koruma hukukunun faili olarak, insanın yeniden üretimi siyaseti, özel mülkiyete dayalı hukuka ve egemenin temsiline dayanır. İnsanın biyolojik ve toplumsal kökenlerinin ve varolma zeminlerinin ayrıştırılması, bu yönüyle liberal hak teorilerinin de kurucu zeminidir.⁵² Bu zeminde, *hak*, yaşamın öznel kuruluşu ile nesnellik arasında emek gücü dolayımıyla hayatı yeniden kurabilme kapasitesi değil, bir “değer” olarak doğayı-emeği mülk edinebilme olanağı ve bu olanağa verilen yasal güvencedir. Kapitalist toplumda mülk edinme ediminin insani varoluşa dair zorunlu ve doğal bir *hak* olarak tanınıp normatif-yasal güç ve anlam kazanması, insan haklarına saygıyı esas alan ve hukukla sınırlandırılmış devletleşmeyi, müştereklerin çitlenmesini çağdaş liberal hukuk kuramı olarak tarih sahnesine çıkartmıştır.⁵³

Antroposen siyasetine altlık olan doğasız insan⁵⁴ yaklaşımı nasıl ki, sermaye uygarlığının yeniden üretimi demekse; özcü, insan doğası yaklaşımlarından yükselen liberal hak kuramı da biyolojik beden hem faili hem de öznesi istisna insanın inşasına yaslanır. İnsanı, canlı bedene-kişiyeye-bireye indirgeyerek egemenin politik varlığını devam ettirebilme imkanlarının yeniden üretildiği liberal hukuktan; emeğin ve doğanın potansiyel kurucu imkanlarının metalaştırılarak piyasayı yeniden inşa etmeye yönelmiş neoliberal hukuka kadar tüm tarihsel seyri içinde hak kavramının oturduğu bu bağlam, insanın soyutlanarak tarihsizleştirilmesinin, çıplaklaştırılmasının da biricik zeminidir.

Antroposen siyasetinin ve liberal teorinin yaslandığı, kapitalist toplumsallaşmanın ürettiği hak kuramının bakış açısından dışarı çıktığımızda, hakların tarihsel bir müşterek olarak kuruluşunu, biçimsel ve maddi olarak iki düzeyde kavramak gerekir. Hakkın biçimsel bir müşterek olarak kuruluşu, onun sınıfsal karakteriyle ve sınıf mücadelesinin kazandığı biçimle⁵⁵ ilgiliyken; hakkın maddi kuruluşu onun on-

---

2017. s.45 vd.

⁵² Age, s. 55 vd.

⁵³ Costas Douzinas, İnsan Haklarının Sonu, Çevirenler: Kasım Akbaş Umre Deniz Tuna, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s. 87 vd.

⁵⁴ Jason Moore, Sistemi Adlandır! Antroposenler & Kapitalosen Alternatifi, Yayınlanma Tarihi: 1 Mayıs 2021, <https://terrabayt.com/yasam/sistemi-adlandir-antroposenler-kapitalosen-alternatifi/> Erişim Tarihi:25.5.2021.

⁵⁵ Akbaş, Hak kavramını Marksist bir literatür bağlamında tartışırken, Hak kavramı için, “Hukuk ve onun özel bir görünümü olarak hak, bir sosyal ilişki biçimi

tolojisiyle ilgilidir. Hak kavramı ontolojik boyutuyla emeğin evrensel tarihsel karakteriyle maddileşir. Bu yönüyle, hukuki formla, sınıf mücadelesinin aldığı biçimle, dolaymlanan kurucu bir toplumsal praksis olarak *hakkın*, toplumsal-siyasal oluşa, ilişkiye ve yapmaya dair, üretimi ve yönetimi belirleyen bir kural koyma edimi olduğunu söyleyebiliriz. Ontolojik düzlemde hak kavramını, emeğin dolayımında kurulan bir müşterek olarak tarihselleştirmek ve kavramsallaştırmak mümkündür.⁵⁶ Bu kapsamda, hak kavramını tarihsel olarak kurulan siyasal bir müşterek olarak kavrayarak, bu müşteregi biyolojik ve toplumsal birliği içinde emek sürecinin ontolojisine içkin kılarak ekolojik kriz ve hukuk ilişkisini çözümlenmek mümkündür. Bu bağlamda, toplumsal imgelemenin, kolektif tasarımın bir biçimi olarak hak kavramı, farklı toplumsal sınıflarda, toplumsal üretim ilişkilerinde başka başka hukuki görünümlere-biçimlere sahip olabilecektir. Toplumsal ve sınıfsal çatışmaların tarihi, hakların farklı toplumsal sınıfların çelişki ve çatışmaları temelinde, kurucu bir toplumsal praksis olarak inşa edildiğini göstermektedir.⁵⁷

Hakların biçimsel inşasını farklı sınıfların, farklı hak inşa edebilme olanağını gözeterek düşünmek gerekir. Aynı zamanda bu, hakların hem bir mekân hem de zaman ile de dolaymlandığını kabulüne bizi götürür.⁵⁸ Bu biçimsel müşterekle etkileşim halinde olan hakkın mad-

---

veya daha net bir ifadeyle, günümüzde sınıf mücadelesinin kazandığı biçim" ifadesini kullanır. Ancak bu ifade hak kavramının dolayım düzeyini göstermekle beraber, hakkın kendisini açıklamaz. Bu nedenle, hak kavramının nasıl bir sosyal ilişki biçimi olduğunun ve buna dair ontolojinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Kasım Akbaş, "Sınıf Mücadelesi ve Hukuk: Marx'ın Yönteminin İzinde", *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:48, 2018-3, Ankara, s. 42-61.

⁵⁶ Bu konuda bakınız, Georg, Lukacs, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi*, Hegel, Marx, Emek, Çeviri Editörü: Doğan Barış Kılınc, Notabene Yayınları, İstanbul, 2018.

⁵⁷ E.P. Thompson, *Tarih Yapmak*, s. 285 vd.

⁵⁸ Schmitt, *Hamlet'i analiz ettiği kitabında*, Hamlet'i gerçek katili suçlamaktan uzak tutanın ve vicdanı dindiremeyecek olan adaletsizliğin koyu gölgesinin izini; yazarı belirleyen siyasal gerçek ve onun bağlı olmak zorunda kaldığı egemenin tabi olduğu cezasızlık tarihiyle değil iktidarın miras yoluyla geçişini düzenleyen kan hakkının, şimdinin yasası tarafından mülga edilmesiyle açıklar. Bu gerçeği ifade etmek için de zamanın oyuna baskını ifadesini kullanır. Yönetme sırasını bekleyen ve cezasızlığın yarattığı yarayı ancak hakkı olan iktidarı alarak telafi edeceğini bilen Hamlet'in, aslında iktidarın geçişini düzenleyen kaidelere uygun olarak seçilmediğini ve tabi olduğu zamanın, parçalı bir iktidar yapısı içinde güç olmayı bekleyen mağdurun geçmiş zamanında kaldığını vurgular. Carl Schmitt, *Hamlet Ya Da Hekuba: Zamanın Oyuna Baskını*, Çeviren: Cana Bostan, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.37.

di kuruluşu ise asla biçime indirgenemez. Maddi kuruluş, insanların toplumsal praksisini de kapsayan, insanın doğa ve emek arasındaki canlılığının üretim ve yeniden üretimiyle belirlenir.

Dardot ve Laval'a göre de ortaklaşmacı bir toplumun kuruluşunda, toplumsal praksis olarak üretim ve yönetim birliğinin hukuksal açıdan inşasını ortaya koymak gerekir.⁵⁹ Bu inşayı ortaya koymak için de Dardot ve Laval, Roma Hukuku'nda müşterek varlıkların mülkiyet dolayımı inşasına yönelirler ve mülkiyet dolayımını aşacak bir praksisin önemini açığa çıkarırlar. Dardot ve Laval, geçmiş sosyalizm deneyimlerinin bölüşümde adalete odaklanan eşitlikçiliğinin politik ufkunu ve doğal hukuk ekollerini eleştirerek, artık değerün üretim koşullarına daha çok odaklanmışlardır. Sosyalizmi bir bölüşüm ideolojisi olarak değil de yönetme, yapma ve kurma pratikleri ekseninde bir tür sahiplik üretmeyen muktedirleşme olarak üretmeyi dert edinmek bu bağlamda gerekli olmuştur. Hukuk yaratan pratiklerin devlete nazaran önceliğini de vurguyarak, hakların biçimsel kuruluşunda, yazarların önerdiği "*kuran praksis*" kavramını bu çalışmada hakların sermaye tarafından nasıl temellük edildiğini ortaya koymak için tercih ediyoruz.⁶⁰

Dardot ve Laval, praksis kavramını Marx'ın Feuerbach Üzerine Tezler eserinden esinlenerek açıklar. Buna göre, "*şartların insanlar tarafından değiştirilmesinin aynı zamanda dışardaki şartları da değiştiren insanların kendilerini de değiştirmesi demek olması, ancak bu kendini değiştirme ile insanların eylemi bir ve aynı şeyse, dışardaki şartların dönüşmesinin basit etkisi veya sonucu değilse anlaşılabilir, aksi takdirde iki değişim arasında bir nedensellik bağıntısı olması gerekirdi ve kurtulunması gereken tam da budur. Dolayısıyla praksis, eylem sırasında eyleyicinin kendini değiştirmesiyle praksisin öznesinin üretilmesidir.*"⁶¹ İşte makalemizde de praksis kavramı, bu bağlamıyla kullanılmıştır.

İnsanın emeği aracılığıyla toplumsallığını, doğal ve tarihsel belirlemelerde, gerçekleştirmek için gerekli olan yapabilirliklere ve ola-

⁵⁹ Pierre Dardot, Christian Laval, Müşterek 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme, Çevirenler: Emine Sarıkartal, Ferhat Taylan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s.392.

⁶⁰ Age, s. 391 vd.

⁶¹ Age, s.392.

naklara dair kural koymaya yönelmiş ilişki, eylem ve oluşlar bütünü olarak praksisin, bir yeniden üretim olarak, haklar zemini (temeli) olduğunu kabul etmek mümkündür.⁶² “Her tür praksisin iki yönü vardır, bir yandan koşullayan bir geçmişin mirasını devralır, diğer yandan da bu geçmişle ve bu geçmişten yeniyi yaratır.”⁶³ Dardot ve Laval tarafından kurulan bu hatla ilgili, müşterekleştirmenin toplumsal bir ilişkiye indirildiği eleştirisini getiren Çoban’a göre, “ortaklaşımın, etkinliğin kolektif bir özne yaratmasıyla ancak varlık bulduğunu savunan daraltılmış ortaklaşım anlayışı bir doğa özcülüğünü barındırmaz. Ama siyasal bir tıkanma içeriyor: Böyle kavrandığında, erişime açık alanların sermaye ve devlet tarafından el konularak halkın erişimine kapatılması girişimlerine karşı, herkese dahil sıradan insanlar siyasal talepler ileri süremeyecektir. Çünkü aynı etkinliğe katılanlar kolektif özne olarak ortaklaşım kuracaklar ki onunla ilgili koruma ve kollama yükümlülükleri doğsun.”⁶⁴ Çoban’ın bu yaklaşımı, kurucu praksis kavramının daraltılmış, zamansal açıdan şimdiye gömülmüş ve daha önemlisi müştereklerin siyasal açıdan hukuki dolayımına dair etkisini de şu anda gösterdiği varsayımına dayalıdır. Oysaki, bir hakkın müşterek olarak kurulması, tarihsel toplumsal ve zamansal hafızanın süzgecinden geçer, tarihsel bir hak aynı zamanda herkese ait olan özgürleşme edimini de barındırır. Toplumsal ilişkilerin belirlenimi altında, bir hakkın oluşumu için insanın doğasına dair bir bakış açısına kaymadan da pek ala tarihsel bir perspektif kurmak mümkündür.

2. Hakların Tarihsel Oluşumu ve Praksis

Hakların tarihsel oluşumu ve biçimlenişiyile, hakların hukuki güvencelerinin oluşmasını ayırmak ve toplumsal praksişi, şimdiye ve ana ait bir eyleme indirgememek gerekir. E.P.Thompson *Avam ve Görenek* adlı eserinde, genel örf ve hatırlanmayacak kadar eski bir geçmiş

⁶² Buradaki yapmak, insanların bir özne olarak her zaman kendilerini yeniden ürettiği praksistir. Ancak, özgürleştirici bir praksisin gelenekten tamamen bir kopuşu temsil etmediğini de vurgulayan Dardot ve Laval, “Hiçbir praksis, geçmişten miras gelen koşulların ataletini aşmak için mücadele etmekten kaçamaz, hiçbir praksis mutlak yeniyi yoktan yarattığını düşünemez.” Age, s.393.

⁶³ Age, s.394.

⁶⁴ Aykut Çoban, “Ekolojik Ortaklaşım (Müşterekler) Çitleme ve Türkiye’de Uygulanan Politikaları” Teoriden Mücadeleye Müşterekler Siyaseti (içinde), Hazırlayanlar: Ekin Erdoğan, Nuran Yüce, Özdeş Özbay, Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, İstanbul, 2018, s.28-29.

olarak göreneği ve göreneğin hukukunu⁶⁵ açıklar. Thompson'a göre, "göreneğin kendisi ara yüzdür; çünkü hem praksis hem de hukuk olarak görülebilir. Göreneğin kaynağı praksiste yatar."⁶⁶ İnsanın tarihselleştiği ve yeteneklendiği emek sürecinde praksis, hem bir hafızayı hem de deneyimi içine alan sınıfsal çatışmaların hukuki dolayımına tabiidir. Varlıkların, ortak varlıklar olarak görünmesi, müşterekleştirme praksisiyle mümkünken; bu praksisin bir hukuk haline gelmesi praksisin siyasal kurumsallaşmasıyla mümkündür. Görenek tam da bu anlamda, yazılı veya yazılı olmayan bir hafızayı, deneyimi ve toplumsal ilişkiyi, belli bir zaman içinde, ortak alanlara dair hukuku taşır ve inşa eder. Bu hakların verili olduğunu değil, tam da aksine tarihsel-toplumsal olduğunu işaret eder. Haklar zemini, kişinin tarihle kurduğu bağ olarak kendini yeteneklendirebilme ve tecrübe edebilme olanağı olarak bu nedenle bir zamansallığı da içerir. Bu yüzden, hukukun müşterekleştirilmesi şimdije ait değil, geçmişe de ait bir kuruluş barındırır. Şimdi, geçmişle ve geçmişte kurulur.⁶⁷ Bir müşterek olarak hakların biçimsel kuruluşunun farklı sınıfların zaman ve mekân algısı altında biçimlendiğini ve tarihselleştiğini de bu bağlamda vurgulamak gerekir. Toplumun farklı sınıfları tarafından üretilen hakların görenek haline gelmesi, bu göreneğin devletin dolayımında bir hukuk olması ile hakların sınıfsal ve tarihsel olarak farklılaşan üretimini bu bağlamda ayırmak gerekir. Kapitalist toplumsallık, tüm bir tarihsel hukuk yaratma sürecini, yasa

⁶⁵ Uygur Kocabaşoğlu, E.P. Thompson'ın "Tarih Yapmak" kitabının çevirisinde, Common Law ile ilgili şu dipnotu düşer, "Türkçe hukuk sözlüklerinde 'ortak hukuk' 'genel hukuk', 'umumi hukuk' 'örf ve âdet hukuku' gibi terimlerle karşılanan common law, bu tanımları aşan bir özelliğe sahiptir. Zira common law, Norman istilasından (1066) sonraki üç yüzyıl içinde yerel göreneklere karşın ülkenin bütününde uygulanabilir kurallara dayalı bir hukuk sistemi olarak krallık mahkemelerince geliştirilmiş bir hukuk sistemidir. Roma hukukundan, modern medeni hukuktan, kilise hukukundan ve diğer sistemlerden farklı olarak ortaya çıkmış, geliştirilmiş, formüle edilmiş ve uygulanmış bir hukuk sistemidir. Yasama organlarının yarattığı hukuktan farklı olarak, otoritesini teamül ve görenekten alan, yönetim, kişi ve mülkiyet güvenliği ile ilgili bir hukuktur. Hakkaniyet hukukundan farklı olarak yazılı olan ya da olmayan kesin ve tartışmasız kural ve ilkelerdir. Kilise hukukundan farklı olarak tamamen seküler mahkemelerce uygulanan bir hukuktur." E.P. Thompson, Tarih Yapmak, s.296

⁶⁶ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123.

⁶⁷ Fredric, Jameson, "Zaman ve Modernite Kavramı", Çeviren: Alev Türkmen, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, Derleyen: Cynthia C. Davidson, Mimarlar Derneği, 1999, s.224.

koyucunun sözü haline getirirken hem hakların inşa edildiği bu tarihsel zamanı hem de üretim biçimini temellük eder.

Hakkın biçimsel kuruluşunun tarihsel ve sınıfsal arayüzlerinden arındırılması, onun salt bir biçim olarak algılanmasını ve şimdiye gömülmesini mümkün kılar. Oysa, insani varoluş edimi bir yandan toplumsallaşmayı bir yandan da doğayla dolayımın olmayı zorunlu kılar. Bu emeğin ontolojisine tabi tarihsel hareket, hak kavramının maddi esasını belirler. İnsani varoluş, bir yandan zayıf bir tür olarak insanın toplumsal olarak örgütlenmesini ve topluluk olarak yaşamasını; diğer yandan da doğa içinde farklılaşarak birliğini sağlamasını gerektirir. Bu insan emeğinin tarihsel hareketi, maddi varoluşun gerek koşuludur.

Emeğin, doğallaşma ve toplumsallaşmaya yönelik çift yönlü hareketi, hakların maddi varlık zemini olduğu kadar, insan dışındaki varlıkların ve insanın da yeniden üretim koşulunu düzenleyen hukuki zemini belirler. Ancak bu gerek koşulu yeter koşula kavuşturan (olasılığın olanağa dönüşümü), maddi varlığının biçimsel anlamda birliğe kavuşturan tarihsel zemin ise toplumsal çelişkilerle anlaşılabilir. Hakkın biçimi ve maddiliğini bu anlamda bir karşıtlık olarak değil; çelişkili bir birlik olarak görmek gerekir.

Hakkın, yani emek ile doğa arasındaki maddi birliğin (toplumsallaşma ve doğallaşmanın) hukuki dolayımına, insanın maddi varlığının inşasında bir imkânın yapabilirliğe dönüşmesiyle, topluluğun ve doğanın emek dolayımıyla kendini gerçekleştirebilme ve varoluş alanını geliştirme koşullarıyla ilgilidir. Hak kavramına evrensel ve bu yönüyle maddi karakterini veren bu nedenle tam da emektir. Hakkın biçimsel esası ise sınıf çatışmalarıyla kurulur ve aşılır. Bu anlamda da biçim, hakkın evrensel karakterini değil dolayımlandığı sınıf çatışmalarıyla, adalet, dayanışma ve eşitlik gibi tarihsel görünümde, formlarını yeniden üretir. Haklara toplumsal karakterini veren biçim, sınıfsaldır ve hukuki biçim, toplumsal sınıfların üretimi, yeniden üretme pratikleriyle dolayımlanır.

E.P. Thompson'a göre, kapitalizm öncesinde çitlemeye konu edilen ortak alanları yaratan ortak hukuk (görenek), ortak kullanıma dayalı praksisler temelinde, komünal biçim olarak kurulmuştur.⁶⁸ Yazara

⁶⁸ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, s.123.

göre, “çitlenmemiş köyün komünal formu yalnızca bir kabuk olsa da biçimin kendisi hiçbir şey değildi. Biçim, göreneğe, içinde çıkarların birlikte yaşamayı ve mücadele etmeyi bildikleri o habitus ya da oyun ve olanak alanına mesnet teşkil ediyordu.”⁶⁹ Bu bağlamda, vurgulamak gerekir ki, ortak alanı ve onun hukukunu yaratan daha önceden verili, özcü veya doğal bir teoloji değil, ortaklaşmaya dair kurucu bir toplumsal praksistir. Bu komünal biçime dair praksis, “hakların, benim ya da senin diye değil, bizim diye sahiplenilen sözel bir geleneği, göreneksel bilinci yeniden üretiyordu.”⁷⁰ Ortaklaşmaya dair hukuk gibi ortak alanlar da verili veya doğal olarak bulunduğu için değil; toplumsalın üretimi ve yeniden üretimi ortaklaşma praksişi ekseninde ve kuşaktan kuşağa bir ortak yaşam bilinci ve kurumları yoluyla aktarıldığı sürece kuruluyordu. Bu kuruluş, pek tabii sınıfsal çatışmalarla dolu, eşitsizlikler barındıran ve esasında ortak alan hukukunu yaratan veya yıkan tarihsel ve toplumsal praksislerle mümkündür. Bu praksisler, ortak alanı bir bilinç olarak bir kez yarattığında, bu bilincin kuşaklardan kuşaklara hatırlanamayacak kadar eski bir kullanıma dayalı görenek hukukunu da kurduğunu Thompson ortaya koymaktadır.⁷¹

Hukuku bir müşterek olarak tanımlayan Capra ve Mattei göre, “topluluğun belli bir toplumsal faaliyet için işlevsel olan ortak kullanım ve değerleri, zamanla görenek ya da bağlayıcı pratikler olarak kurumsallaşır. Kimi zaman sosyal normlar olarak bilinen bu kurallar, modern devletin doğuşundan çok daha eskiye uzanan bir mesruiyete sahiptir”⁷² Buna göre, kapitalizmin 18. Yüzyıldan itibaren ortak hukuka dayalı toplumsal praksislerin çözülmesinin ve özel mülkiyete dayalı hukuk pratikleri temelinde evrenselleşmesinin salt iktisadi bir sonucu yoktur.⁷³

Bu görüşler ekseninde, ortak alanların ve hukukunun, toplumsal bir praksisle ve ortaklaşmaya dayalı pratiklerle mümkün olduğunu vurgulamak gerekir. Hakların çitlenmesinin birinci biçimi tam da bu nedenle, hukukun bir tek biçime, özel mülkiyet rejimine tabi bir biçime indirgenmesiyle açığa çıkar. Kapitalist toplumsallaşma, özel mülkiyet rejimi dışında toplumsal, siyasal, iktisadi bütünlüğü içinde herkese ait

⁶⁹ Age, s. 218.

⁷⁰ Age, s. 219.

⁷¹ Age, s.220.

⁷² Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s. 172 vd.

⁷³ Age, s. 173 vd.

olan bir *hukuk* olabileceğine dair bilincin ve deneyimin unutturulmasıyla, gelenek hukukunun ele geçirilmesiyle ve kural koyma praksi-sine devlet tarafından, sermaye adına el konulmasıyla kurumsallaşır.⁷⁴

Toplumsal yaşamı müşterekleştirmeye ve buna dair pratiklerin kuruluş biçimine, hakim sınıfların el koyması ve sınıf hakimiyeti, biçimin yasa formunda veya hukukun bizatihi kendisi olarak belirmesiyle, devletin sınıfsal pozisyonuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda, müşterekleştirmeye yönelmiş pratiklerin değil, aynı zamanda hakların kurumsal biçimlerinin de ele geçirilmesini gerektirir. Çünkü, müşterekleştirme, sadece emek ve doğa arasında bir maddi birliği değil; aynı zamanda bunların örgütlenmesini tarihsel olarak gösteren kurumsallığı da içerir. Bu kurumsallık belli bir zaman ve mekân ile somutlaşır. Emegün müşterek örgütlenmesinin ifadesi olarak, hakların biçiminin belli üretim ilişkisine tekabül etmesi zorunluluğu, aynı zamanda, emek sürecinin de müşterek örgütlenmesinin sonucudur. Tam da bu nedenle hakların çitlenmesi, aynı zamanda hem emek sürecinin hem de emegün cisimleştiği yerin ve zamanının çitlenmesidir. De Angelis göndermesiyle hakların tarihsel bağlamında kavranışını, Fırat'ın müşterekleştirme pratikleri izleğinden düşünmek mümkündür. Fırat'a göre, "müşterekler, çitleme ve müşterekleştirme pratiklerinden oluşan kavram seti analitik, tarihsel ve politik olarak zamansal bir boyuta sahiptir (...) Müşterekleştirme pratikleri kavramı ise hem eylemin süreçsel ve ilişkisel niteliğine vurgu yapar hem de verili bir eylemi onu önceleyen kolektif pratiklerle ilişkilendirmemizi gerektirir. Politik olarak ise, verili müşterekleri müşterekleştiren tarihsel toplumsal süreçlerden yola çıkarak bugünün mücadelesini kavramamız ve geleceğün toplumsallığını tahayyül etmemizi mümkün kılar."⁷⁵ Tam da bu bağlamda belirtmek gerekir ki, "hukuk kendini yasa olarak tesis ederek adet(görenek) olmaktan değil sadece adet olmaktan çıkmıştır."⁷⁶ Fakat bu, göreneğün olduğu gibi aktarımı demek değildir. "Görenek, her iki sosyal sınıf için aynı anlamı taşıyan sabit bir değişmez değildir. Tam aksine, onun tanımını sınıfsal konuma bağlı olarak büyük ölçüde

⁷⁴ E.P. Thompson, *Avam ve Görenek*, s. 139.

⁷⁵ Begüm Özden Fırat, "Müşterekleştirme ve Çitlemenin Zamanı: Göllüce'de Toprak Mücadeleleri", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 49, Dipnot Yayınları, 2019, s. 41. Ayrıca bu konuda bakınız, Begüm Özden Fırat, "Köylüler, Devrimciler, Toprak, İşgal: Bitmeyen "68"; 1968, İsyân, Devrim, Özgürlük (içinde), Derleyen: Ömer Turan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019, s. 499-s.522.

⁷⁶ Pierre Dardot, Christian Laval, *age*, s.305.

*değişkendir ve bunun sonucu olarak da uzlaşmanın değil çatışmanın bir aracı olmuştur.*⁷⁷ Bu nedenle de teamülün mülk olarak şeyleştirilmesi ve paraya çevrilmesinde, toprağın görenekte ve yazılı hukukta, maliklik ilişkilerine dayalı kullanımına geçilmesinde ve göreneğin yeniden anlamlandırılmasında modern kurumsallaşmanın büyük bir yeri vardır. Bu anlamda, kapitalist üretim tarzı, tarihsel hukuksal zeminleri yeniden inşa etmekle yetinmez, aynı zamanda farklı hukuk yaratma praksislerini de ele geçirip tek tipleştirir.

Ortak hukuka dayalı toplumsal örgütlenmenin ve kurumsallaşmanın imkanlarının dağıtılmasında modern hukukun⁷⁸, hukukçuların ve yargılamanın da özel bir yeri olmuştur. *“Hukuk, hakkı kullanıcısından ayırmak için akla yakın nedenler”*⁷⁹ bulmuş ve teamülleri sona erdirmeye noktasında yargının yapısal bir işlevi olmuştur. Özellikle, Roma Hukuk sisteminin ve dolayısıyla Roma İmparatorluğunun geliştirdiği araçlar, ortak hukuka dayalı toplumsallaşmanın dağıtılmasında etkili olmuştur. Capra ve Mattei'nin vurguladığı gibi, *“özel mülkiyeti sadece patriarklara ait siyasal bir kurum olarak ele alan kentsel hukuk sistemi”*⁸⁰ içinde kırsal nüfusun toplumsal pratikleri ve mücadelesi ile doğan hiç kimseye ait olmayan ve fakat günün birinde sahiplenilmesi mümkün olan şeyleri örneğin vahşi hayvanlar vs. (res nullius) ile herkese ait olan şeylerin (res communis omnium) örneğin hava, deniz, sahiller ve akarsular gibi nitelikleri gereği mülk edinilemeyecek şeylerin idaresini, Roma'da idarecilere veren hukuki biçim, ortak hukuka dayalı biçimin aşılmasında etkili araçlar olmuştur.

Capra ve Mattei'nin vurguladığı gibi *“Sıradan insanların gündelik yaşamını kırsal kesimin hemen her yerinde yöneten hukuk, hala asırlardır köylülerin yaşamına hükmetmiş örfi halk hukukuydu. Bu nedenle, Roma hukuk düşüncesinin yayılmasının en büyük etkisi, kendisini güçlü bir hiyerarşi olarak örgütlemek amacıyla her zaman din adamlarını görevlendiren Roma Katolik Kilisesi dahil, yönetici sınıfın temel hukuksal fikirlerinin çerçevelenmesi oldu. Özel, bireysel haklara ilişkin temel bir bakış açısına dayalı mülkiyetin konumu, kolektif yükümlülüklerin topluluktan (res communis) merkezi siyasal kurumlara (res publicae) aktarılmasıyla birlikte, bu ilk hukukçular*

⁷⁷ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, s. 139.

⁷⁸ Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s. 72 vd.

⁷⁹ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, s.171.

⁸⁰ Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s. 68.

arasında gücünü korudu."⁸¹ Romalı mülk sahiplerinin, görenek hukukuyla ortak şeyler statüsüne kavuşan varlıkları, bireysel mamelekleri haline getirmeye yönelik çabaları; hukukçuların bu ortak şeyleri, herkese ait olan şeyler olarak değil, hiç kimseye ait olmayan şeyler olarak statülendirmesiyle de onay almıştı. Ortak şeylerin bu biçimsel dönüşümü, tam da sınıfsal çelişkilerle şekillenmiştir. Ortak şeyler, herkese ait şeyler olmaktan çıkartılmış; hiç kimseye ait olmayan şeyler haline getirilmişti. Bu bağlamda da hakların çitlenmesi etkisini, topluluğun kurucu pratiklerinin dağıtılmasında olduğu gibi bu kurucu pratiklerin kurumsal ifadesinin dağıtılmasında da göstermiştir. Hakların bir toplumsal praksisten hukuka sıçramasını mümkün kılan yer ve zamanı çerçeveleyen siyasal kurumsallık da paramparça edilmiş ve müşterekler sahihsiz bırakılmıştır. Böylece, "*Merkezi otorite ve iktidarın doğal kaynaklara uygulanması (bu otorite kamusal olsun özel olsun) kaynakların bölünmez ortak zenginlikten ayrılması anlamına geliyordu. Daha önceleri bu ortak zenginlik, en azından kurumsal olarak, ona erişimi koruması mümkün olan görenekler ve halk hukukuyla yönetiliyordu. Şimdiyse, esasen korunan şey birinin diğerlerini böyle bir erişimin dışında tutma gücüydü.*"⁸² Magna Carta ve 1217 tarihli Orman Yasası da tam bu sınıfsal çatışmaların sonucu olarak doğmuştu. Orman Yasası ile halkın müştereklerden yararlanma hakkının güvence altına alınmasına yönelik düzenlemeleri ilga eden bir yasal düzenlemeler sistemine geçiş, "*modern devletin kendini egemen olarak tesis edebilmesi için gerekli türde bir iktidarın ve ekonomik yoğunlaşmanın, yabancı yerlerde yeni keşfedilmiş topraklara ulaşabilme yetisine sahip bir iktidarın elde edilmesi için, dönemin ruhuyla uyumlu hukuki düzenlemelerin yapılmasıyla*"⁸³ birlikte mümkün olmuştur.

Thompson'a göre, "*Eski komünal düzen çitlemeden çok önce yasa ve para tarafından yenip bitirilmişti: 18. Yüzyıl çitlemesi bu sürecin zirvesini değil sonucunu kayıtlara geçirmişti.*"⁸⁴ Bu hukuki dönüşüm, kamuya ait varlıkların özel kesimlerce çitlenmesini, bir yandan hükümdarın özel mülke el uzatmamasını güvence altına alacak *hukukun üstünlüğü prensibini* bir ilke olarak ortaya çıkartıp, müşterekleri onlara ait kurumsallığın hukukun koruduğu çıkarlar alanından çıkartırken diğer yandan da

⁸¹ Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s.71 vd.

⁸² Age, s.72 vd.

⁸³ Age.

⁸⁴ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, s. 289.

Dünyanın tanrı tarafından yaratılmış ve herkesin ortak malı olduğuna yönelik doğal hukuk görüşünün rasyonel akla uygun olarak güncellenmesini gerektirmiştir. Rasyonel, doğal kanunlar sisteminin kurucusu Hugo Grotius da, egemenler arasındaki ilişkinin ya gönüllü (anlaşmayla) ya da meşru bir egemenin başlattığı adil bir savaşın ilkeleriyle yönetilebileceğini ileri sürerken “Portekiz’in açık denizdeki belli yolların kendisine ait olduğunu iddia etmesinin, bu ‘küresel müşterek varlık’ın doğal olarak herkese açık oluşuna aykırı olduğunu savunuyor, böylece aslında rasyonel düzeni korurken saldırıyı meşrulaştırıyordu. Uluslararası hukuk disiplinini, Roma hukukunda açık denizin doğal bir müşterek varlık (res communes omnium) olduğu fikrini kullanarak bir şirket yağmasını meşrulaştırıyordu.”⁸⁵

Bu anlamda da doğal hukuk, mülkiyet ve egemenlik ilkeleri tarafından dolayımlanmış merkezi hukuk fikrinin ve bireyler arasındaki bir ilişkiler sisteminin yapı taşı haline gelmişti. Farklı sınıfların toplumsal üretici güçleri örgütleyerek yaratmak istediği toplumsal ilişkileri belirleyen, hâkim sınıfın hukuk inşa etme edimine biçim veren yasayla bağlı devlet tarih sahnesinde görüldüğünde⁸⁶ hakların biçiminin de özel mülkiyet temelinde mutlaklaştırılması ufukta çoktan belirmişti.

Bu mutlaklaştırma, bir yandan 18. yüzyıldan itibaren giderek daha keskin bir biçimde ortaya çıkan ekolojik tahribata yol açmış, diğer yandan da bu tahribata dayalı olarak da sermayenin kendi varoluş zeminini sağlamlaştırmıştır. Ortak kurallara dayalı hukuku sürdüren kurumların ortadan kaldırılması, dağıtılması, haklara kimin sahip olacağına belirlenmesinde işleyişin ve sistemin değiştirilerek modern devletin hakimiyetinin kurumsallaşması, ortak alanların birkaç kişi adına tescil edilebileceğinin mahkemeler tarafından hüküm altına alınabilmesi; aynı zamanda gelenekle oluşmuş ortak hukukun da çitlenmesi anlamına geliyordu.⁸⁷ Pek tabi, burjuva sınıfının bu hareketi, bir yandan hukuku yeniden “tesis etme” ve kurucu bir hukuk pratiği niteliği taşıırken, aynı anda yoksul sınıfların bu kurucu pratik karşısında geliştirdiği praksisin de kurucu bir hukuki anlamı vardır. Bu niteliğin olasılıktan olanağa dönüşmesi pek tabi siyasal alanda güç olmayı ge-

⁸⁵ Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s.83 vd.

⁸⁶ Jean Didier, John Locke Monografi, Çeviren: Atakan Altınörs, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019

⁸⁷ E.P. Thompson, Avam ve Görenek, s.151.

rektirmiştir. Kullanılan araçlardan bağımsız olarak⁸⁸ gelenek ve örfle aktarılmış mülkiyet dışı iş birliğine dayalı kurumsallığın yıkılması ve toplumsal ilişkilerin özel mülkiyete konu edilmesiyle, toplumun hukuk yaratma gücünün dağıtılması yaşamın topyekûn doğa durumunda örgütlenmesinin önünü açmıştı.

3. Hakların Tarihselliği: Kökü Derinde Bir Toplumsallaşma ve Yarılma

Kapitalizmin ortaya çıkma arifesindeki ortak hukuka dayalı çitlemeye karşı pratiklerden, 19. yüzyıl sınıf savaşlarına ve İkinci dünya savaşına, ardından ortaya çıkan yeni kurucu sosyal ve sınıfsal pratiklere kadar, sosyal ve çevresel adalet talepleri, dünya halklarının hak mücadeleleri de emeğin bu evrensel kurucu praksiyi temelinde değerlendirilebilir. Bir yandan toplumsal varoluşu yıkararak ve yeniden üretirek gelişen sermayenin tarihsel hareketiyle, bunun karşısında emekçilerin kendi tarihsel haklarını korumaya ve aşmaya çalışan tarihsel hareketini, hakların tarihsel kuruluşu açısından da bir arada kavramak gerekir. De Angelis, Polanyi'ye atıfla tarihin ikili bir harekete tabi olduğunu vurgular. Bu vurgu, piyasanın tarihsel hareketi ile toplumun kendini geliştirmeye yönelik koruma refleksinin ikili bir karşı hareketler bütünü olduğunu işaret eder. Çalışma kapsamında da Polanyi'nin ikili hareket kavramı, De Angelis'in vurgusuna bağlı kalınarak kullanılmıştır.⁸⁹ Toplumsal sıçrayışlar, biçime ve bu bağlamda da iktisadi akla tabi hak muhayyilesinin aşılmasına yönelik pratik müdahalelerle do-

⁸⁸ Jeanette Neeson'a parlamenter muhalefet ve ayaklanmanın çitlemeler karşısında en az etkili ve belki de en az başvurulan bir yol olduğunu, kabul etmek için ikna edici nedenle olduğunu söyleyen E.P. Thompson ekler, "çitleme sürecinin bütününe dikkatleri yeniden yönlendirerek - şimdiye kadar yerel kayıtlarda gizlenmiş bulunan- şaşırtıcı sayıda ve çeşitlilikte, lobicilik, mektup yazma, dilekçe verme, muayene memurlarını taciz etme, kayıtları tahrip etme, kundaklama, ayaklanma ve çit parçalama gibi, çitleme sona erdikten sonra bile devam etmiş olabilecek, protesto biçimlerinin varlığını göstermiştir. Bu inatçı direniş işlevsiz de değildir. Kimi zaman on yıllarca, çitlemeleri geciktirmiş olduğu ve kimi zaman da koşulları değiştirmiş olduğu gösterilebilir. Mülk sahipleri ve çiftçiler sonunda çitleme savaşını kazanmış olsalar bile, kırsal zanaatkarlar ve tarım işçileri teslim olmanın koşullarında az çok söz sahibi olmuşlardır." E.P. Thompson, *Avam ve Görenek*, s.151.

⁸⁹ Massimo De Angelis, "Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist "Çitleme"nin Sürekli Karakteri", *İlkel Birikim, Sermayenin Kaldırıcı (içinde)*, Editör: Özey Göztepe, Notabene Yayınları, 2014, s.91 vd.

ludur. Bu nedenle de hakkın, doğal hukukçuların yaptığı gibi hem bir biçime indirgenmesi hem de hak kavramının yasa tarafından korunan menfaat olarak kavranması, bu çalışmada, emeğin yabancılaşmasına dair hukuki biçimler olarak kabul edilmektedir.

Emeğin tarihsel, sınıfsal çatışmalar içindeki pozisyonunu ve kendini yönetmeye yönelik kural koyma praksislerini; hak kategorilerine indirgemek, hakların çitlenmesinin hem nedeni hem de sonucu olarak doğmuştur. Bu durum, sınıfsal çatışmalar dolayımında hakkın aldığı biçimle ilgilidir. Emekçi sınıfların, hayatı yeniden üretme iradelerinin farklı hak kategorileri biçiminde ortaya çıktığı 1970'li yıllarda da neoliberal küresel sistemin yanıtı, insanı biyolojik bedeninin var oluşuna indirgemektir. Bu insan algısı ve temel haklar kavramsallaştırması sınırları çerçevesinde hukuk anlayışıyla örülü yeni bir piyasa düzeni teklifi neoliberal kurumsallaşmanın mekân ve zaman algısını olduğu kadar hukukunu da belirledi. Kapsamlı hak talepleri tarih sahnesine çıktığında, bu taleplerin sosyal ve ekonomik maliyetlerinin, mevcut birikim rejimini akamete uğratmadan, eşitsizlikçi dünya sistemi içinde nasıl karşılanacağı neoliberal piyasa hukuku tarafından ortaya atılmıştır. Bununla birlikte 20. Yüzyıla girerken maddi varlıkların büyük bir çoğunluğu çitlenmiş olsa da, Thompson'ın vurguladığı gibi, *"Eğer sıradan insanlar, haklarını savunmasalardı ve 19. Yüzyıla girildiğinde dinlenme ve eğlenme hakkının otlatma hakkından daha değerli olmasıyla bu hak, Ortak Alanları Koruma Derneği'nce ateşli bir biçimde savunulmasaydı, bugün Londra ve çevresinde hiçbir park olmazdı."*⁹⁰ Toplumsal mücadele ile emekçilerin tarihsel yarılmayı ortadan kaldırma pratiklerine karşı ise neoliberal akıl, *"hepimizin aynı gemide olduğu"* söylemini sıklıkla hatırlatır. Sosyal ve kolektif hakların ancak devletin mali gücü ile sınırlı bir biçimde yerine getirilebileceğine dair neoliberal hukuki müdahale ve maliyetler söylemi de bu aklın ürünüdür.

Nükleer ve kimyasal kirlilik, endüstriyel tarımsal sistemin yarattığı bozulma, bu bozulmanın ekosistemler ve emek gücü üzerinde yarattığı evrensel yıkım kadar, çalışan kesimlerin hayatlarını devam ettirmek için gerek ve yeter koşullarının bozulmasının toplumsal maliyetinin karşılanması düzeltimci bir siyasetin konusu olmuştur. Kapitalizmin zamanı ve mekânı yeniden örgütlerken, kişiyi de varoluş ihti-

⁹⁰ E.P. Thompson, *Avam ve Görenek*, s. 157.

yaçlarından soyutlamış bir makine gibi inşa edebileceğine olan inancı neoliberal hukukun da çerçevesini çizmiştir. Toplumsal eşitsizlikleri piyasa düzeni içinde onarmayı amaç edinen dağıtım ilişkilerinde adil mekanizmalar kurulması, ticari mekanizmaların rekabetçi kılınması gibi piyasa temelli yanıtların yeniden bir fırsat olarak ön plana çıktığı bu dönemde yükselen hak mücadelelerinin kendini bir toplumsal varlık olarak inşasının imkanlarının sınırlanması, evrensel bir sermaye sınıfı stratejisi olarak açığa çıkmıştır. Tüm bu hak mücadelelerinin piyasa temelli soğurulması öncelikle sermayenin bu kuşatıcı ve çitleyen hak stratejisiyle olanaklı hale gelmiştir. Bu da hakların çitlenmesinin ikinci biçimidir. İkinci biçim, birinci biçimi de içinde barındırır.

Neoliberal dönemi de içine alan liberal egemenlik kuramları açısından, “hak” kavramının, tarihsel ve toplumsal bir sınıfsal mücadele zemini olarak değil; yasa gücüne kavuşmuş menfaat olarak formüle edilmiş olması, hukukun özel mülkiyete dayalı bir sözleşme düzeninin maddi zemini olduğunu kanıtlanmanın bir biçimidir.⁹¹

Duguit’e göre ise, “*insanlar kendilerini birleştiren, karşılıklı bağlılığa dayanan bir toplumsal kurala tabidirler. (...) bu davranış kuralı, ahlaki bir kural olmayıp bir hukuk kaidesidir. (...) ifadeye bir metafor olmasından başka bir anlam atfedilmemek şartıyla söz konusu kural, toplumsal hayatın organik kanunu gibidir.*”⁹² Bu bağlamda, hakkın “yasa gücüne kavuşmuş menfaat olarak” formülünün getirdiği mutlaklık karşısında, hakkın da maddi bir olgu olarak kabulü gerekir. Doğal hukuk akımının, insanın *haysiyetinden ve insan olmasından kaynaklı* bir takım hakları olduğuna dair yaklaşımının, yasal ve politik anlamda sermaye çıkarının yeniden üretimini sağlayan metafizik kabuller ve yasal formda sözleşmeye dayalı özel mülkiyet rejiminin türevi olarak formüle edilmesinin, emeğin toplumsal praksişi olarak hak kavramının piyasa temelinde soğurulmasına teorik ufuk sağladığının altını çizerek, Duguit’in eleştirisi bağlamında, bu biçimde inşa edilmiş bir hak teorisinin reddedilmesi gerektiğini vurgulayabiliriz.⁹³

⁹¹ Adnan Güriz, *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s.139 vd., Rona Aybay, *Genel Kamu Hukuku*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 167 vd; Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, 8. Baskı, Çeviren: Engin Arıkan, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018.

⁹² Leon Duguit, age, s.25.

⁹³ Age, s. 26; Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar*, İnsan Haklarının Felsefi

Hak, yasa koyucunun iradesiyle somutlaşmış hukuk olarak ifade edildiğinde, “haklar ancak iktidarların doğaüstü iradelerinden kaynaklandıkları müddetçe var olabilirdi.”⁹⁴ Bu hakkın nasıl sınırlandırılacağı ve sınırlandırılmayacağı konusundaki irade de yaşayan toplumların iradesinden alınır ve egemenin iradesine verilir. “Bu teokratik otoritelerle mücadele edebilmek için son beş yüz yılın metafiziği de sadece olumsuz yönde etkisi olan yapay bir insan hakları düşüncesi meydana getirebildi.”⁹⁵ Roma hukuku döneminden itibaren, iktidarın bireylere karşı güç kullanabilmesinden iki büyük mutlak hak kuramsallaştırılmıştır. Bunlar, Kamu gücü ve mülkiyet hakkıdır.⁹⁶ Hak kavramsallaştırmasının bu bağlamda, sınıflar arasında uzlaşmaz bir çelişkinin zemininde doğmuş, gelişmiş olduğunu kabul edebiliriz. Temsile dayalı egemenlik ilişkileri içinde, modern devlet ise *haklı*, doğal olduğu kadar yasal bir zeminde tanımlama ve zamansal bağlamından olduğu kadar, çatışmalarla dolu tarihsel bağından da azade kılarak çitlemeye girişmiştir. Hak kavramının insanın kendisini toplumsal olarak gerçekleştirme ve yapabilir kılma praksişi olarak açığa çıktığı tarihsel süreçte⁹⁷, kavramın belli bir zamansallığa tabi olduğu kadar, aynı zamanda kamu gücü ve özel mülkiyet dolayımında hukuki biçimini kazanmasının maddiliğini de ortaya koymak gerekir.

3.1. Kamu Gücü ve Özel Mülkiyet Temelinde Hakların Çitlenmesi

Toplumsal emeğin siyasal inşası sürecinde, toplumun kendini yönetme erkini, egemenlik veya kamu gücü hakkı formunda, devleti yöneten sınıflara devriyle; toplumun kendini geliştirmek için gerekli olan yaşam araçları üzerindeki hakimiyetini, özel mülkiyet hakkı formunda belli sınıflara devretmesi, hakların çitlenmesinin tarihsel arka planı

Temelleri, Liberte Yayınları, İstanbul, 2011, s.150 vd, Uslu'nun haklı bir biçimde işaret ettiği gibi, Locke bağlamında eğer tek bir doğal haktan söz etmek gerekirse bu her insanın kendisi üzerinde sahip olduğu mülkiyet hakkıdır.

⁹⁴ Leon Duguit, age, s.27.

⁹⁵ Leon Duguit, age, s.27.

⁹⁶ Age, s.29.

⁹⁷ Bu bağlamda, Mehmet Tabak'ın Organik Bütünün Oluşumunda andığı, yasal hakkın temeli olan meta mübadelesine tekabül eden yasayı ihlal etmeden, işçiyi soymasına yönelik hukuk düzeninin, bir yabancılaşma biçimi olarak, özel mülkiyet temelinde biçimlendiği vurgusunu da hatırlarda tutmak gerekir. Mehmet Tabak, Organik Bütünün Oluşumu, Marx'ın Felsefesinde İnsan Doğasının Diyalektiği, Çeviren: Gökhan Demir, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 183.

olduğu kadar; sınıfsal çelişkinin belirleyici sınıfların, modern devlet sınırları içinde tarihi mutlaklaştırma ve yaşama el koyma zeminidir.

Bu mutlaklaştırma ve el koyma, hukukun yasa formunda mutlaklaştırılmasının, sermaye birikiminin yasa yoluyla maddi zenginliğe el koymasının olmazsa olmaz koşuludur. Hem devletin hem de sermayenin kendini yeniden üretmesi için zorunlu uğrağıdır. Kamu gücü hakkının en somut biçimi olarak *yasa yapma* ve ona tabi kılınma, sadece zor görevi görmez aynı zamanda ve daha etkin, sürekli olarak da insanın ne olduğunu, tarihsel gücünün anlamını, toplumsallıkla ilişkisini her daim yeniden üretmek birikim krizinin aşılmasının da ana damarını oluşturur. Bugün en genel anlamda hukuk olanın devlet hukuku olarak kabul görmesi tam da bu tarihsel gerçeklikle anlamlıdır.⁹⁸ Yasa, sermaye sınıflarıyla emekçi sınıflar arasında üretimin yönetimi formlarını yeniden üretirken aynı zamanda emekçilerin tarihsel, zamansal birikimiyle elde ettikleri göreneği de kamu gücünden azade kılar. Bu yeniden üretim formları kendini hukuk olarak, halkın iradesi olarak meşrulaştırır. Egemenin koyduğu kurallar, hem maddi emeğin tarihsel ve toplumsal dolayımına biçim verir; aynı zamanda da bir sınıfsal çatışma biçimi olarak hukuk, emeğin ve doğanın maddi varlığının üretim ve yeniden üretim koşullarını belirler.⁹⁹

Hakların yasal temelde inşası gibi toplulukların kuruluşunun “yasal özneliğini oluşturma” hem emek gücünü biçimlendirir hem de “sermayenin yasal özneliğini biçimlendirir.”¹⁰⁰ Tüm insan hakları teorisinin sınırını çizen kurumlar bu yönüyle ulusal veya uluslararası hukuku, egemenin (devletin) sözü olarak varsayar. Sınıflar arasındaki çelişkinin yasal özneliğin üretilmesiyle mutlaklaştırılması ve müzakere edilebilir bir sözleşme düzeyine çekilmesi, hakkın içeriğinin de bir meta dolayımıyla belirlenmesini mümkün kılar.¹⁰¹ Hak, toplumsal insanın kendini gerçekleştirme zemini olmasına yabancılaşır; değişim değerinin yasal özneliğine ait bir menfaat biçiminde tarihselleşir.

⁹⁸ Roger Cotterrell, *Hukuk Sosyoloji Giriş*, Çeviren: Saim Üye, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 69.

⁹⁹ Mark Neocleous, *Güvenliğin Eleştirisi*, Çeviren: Tonguç Ok, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁰⁰ Mark Neocleous, *Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, Çeviren: Bahadır Ahıska, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 210.

¹⁰¹ Age, s. 211 vd.

Kişilerin yan yana gelmesi ve karşılıklı ilişkisi ile oluşan topluluğun devamı için en önemli gerek koşul, emeği dolayısıyla kurulan kolektif tür olarak insan topluluğunun, varlık koşullarını belirleyebilme, varlık koşullarına dair kural koyabilme ve kendisini hem kişi hem doğa hem de topluluk olarak idame edebilme (yapabilir kılma) becerisini üretebilmesidir. Bu üretkenliğini kuşaktan kuşağa bir bilgi, deneyim ve hafıza olarak kolektif bir biçimde aktarma gücü de yeter koşuldur. İnsan türü bir topluluk olarak emeği dolayımı ile kurulurken kapitalist toplumsallaşma emeği, emek gücüne indirgeyerek önce onun toplumsallaşma formuna müdahale eder, sonra da kural koyma pratiklerini ve olanaklarını çitleyerek, bu bağlamda emeğin var olma zeminini ele geçirir ve toplumsalı yeniden üretir.

El koyma, insanın toplumsal bir varlık olarak kuruluşuna olduğu kadar aynı zamanda hem türsel farklılığına hem de türsel becerisine müdahaledir. Kişi, topluluk olarak zayıf tür olma belirlenimini toplumsallaşarak bir avantaja dönüştürebilmişken, meta üretim sürecinin bir üretim aracı haline dönüştükçe, toplumsal varoluş-imbân zeminini olan "hak" onun varlığı için dezavantaj kılınır ve kendini yönetebilme olanağını da toplumsal kuruluşunun hilafına, özgürlük alanına sökün etme arzusuyla, yöneten toplumsal sınıfa devreder. Bu devir bir yandan birikim rejiminin sürekliliğini diğer yandan da hukuki biçimin değişim değeri temelli yeniden inşasını olanaklı kılar.

Kişi, içinde konumlandığı dezavantajlı sınıftan kurtuluş için var olduğu sınıfın toplumsallaşma olanağını, bir *imbân* olarak hak zeminini inkâr ve bu bağlamda toplumsal varlığını imha ettikçe; sermaye, hak zeminini yerine meta zeminini üretir. Emek ve doğa arasında farklılaşan birliğin yeniden üretimine dair toplumsal imbân olarak hak zemininden yabancılaşma ve meta zemininde üretilen toplumsal rıza, hukuki biçimi dolayımlayan emek gücünün üretim ve yeniden üretim süreçlerinde metalaştırılmasıyla mümkün kılınır.

Kişinin emek gücü olarak işçileşmesi, onun türsel varlığından koparılışın ilk ve zorunlu koşuludur. Aynı zamanda da kişinin, toplumsallığından hem kişi (insan) hem de doğa olma halinden koparılışı bir ve aynı sürecin sonucudur. Koparılma, aynı zamanda kişinin organlaşarak, iş bölümüne dayalı farklılaşma ve yetenekleşme, kendini yeniden üretebilme süreçlerini yönetmeye yönelik farkındalığı ve bil-

gisinin de varlık zeminlerinden sökülüp alınmasına yol açar. Üretimin böylelikle belli bir amaç için, sadece meta üretimine dayalı bir büyüme için bir kez başlaması, genelleşmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte toplum kendini yeniden kurmak için emek gücünün yeniden örgütlenmesine dair farkındalığını yani türünün kuruluşuna dair evrensel ilkeyi hayata geçirmek zorunda kalır. Emeğin tarihsel ve toplumsal anlamda hak zemininin maddi pratiği olması tam da bu ontolojik zorunluluktan beslenmektedir. Emek bir *imkân* olarak hak zemininden tam da bu nedenle meta ilişkileri içinde de kopmaz. Canlılığın da kendini tarihsel olarak gerçekleştirme gereği, oluş ve eylem olarak haklar zemininde ortaya çıkar. Ancak bu yukarıda andığımız gibi ne hakların biçimsel kuruluşunun tarihsel ve zamansal esasını ne de hakların maddi kuruluşunu boşa düşürmektedir.

Kişinin türsel varlığını devam ettirme zorunluluğunda olduğu gibi diğer canlılar açısından da metabolik ilişki dolayısıyla, canlı emek hem doğallaşma hem de toplumsallaşmaya yönelik ikili hareketini ontolojik düzlemde açığa çıkarır. Türün devamı, farklılaşan canlılığın diğer yaşam formları ile eylem ve üretkenlik biçimine, bu biçimin gelişme düzeyine ve ilişkiselliğine bağlıdır. Emeğin toplumsallaşma ve doğallaşma biçimindeki çift yönlü hareketi de onun toplumsal olarak örgütlenme biçimlerine bağlı olarak farklılaşır. Türsel varlığın gelişimi, biyolojik ihtiyaçlar olarak ifade edilen güvende olma, yaşama, korunma gibi ihtiyaçların karşılanmasına indirgenemez. Emeğin maddi ve manevi anlamda varlığını tekabül ettirme ve evrensel anlamda dolayımın zorunluluğu türün gelişiminin, farklılaşan zorunlu koşullarıdır.

Hak kavramını bu yönüyle insan türünün doğayla emek dolayısıyla sürdürdüğü fiziki ilişkide tüm canlıların maddi varlık koşulu olarak ontolojik bir olanak; aynı zamanda da türün siyasal kuruluşu bağlamında toplumsal ve tarihsel olarak kavramak gerekir.

Bu ontolojik olanak, insanın doğuştan¹⁰² birtakım haklara sahip olduğunu değil fakat tarihsel, türsel olanağını kullanabildiği oranda toplumsal varlığını devam ettirebildiğini gösterir.¹⁰³ Pek tabi kuşaklar-

¹⁰² Jean Jacques Burlamaqui, Doğal Hukukun İlkeleri, Çeviren: Barkın Asal, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019.

¹⁰³ Nazime Beysan, Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi, XII Levha

dan kuşaklara aktarılan hakların, emeğin tarihsel hafızası biçiminde, şimdiye ait olmadığını, bir müşterekleştirme zemininde, kuşakların praksislerinin ilişkisiyle ve bu ilişkinin dolayısıyla hukuk olarak taşındığını gösterir. Hakları tarihselliği, insanların doğuştan sahip oldukları bir haklar zemini olduğunu değil kuşaklardan kuşaklara toplumsal praksisle aktarılan bir hafıza olarak hukuki bir olanağın her daim bulunduğunu gösterir. Bu olanak, toplumsalın hukuku verili hukuk dışında her an inşa edebilme gücünün, iradesinin ve hakkının da zeminidir.

Hukukun toplumsal ve tarihsel kuruluşu için hakların ontolojik ve tarihsel bir olanak değil de bir türe bahşedilmiş, teolojik bir ayrıcalık olarak inşasıysa, liberal hak teorileri ekseninde geliştirilmiştir. Bu zemin, toplumsal emeğin ve doğanın çitlenmesinin teorik öncüllerini sağlamaktadır. Böylece, mülk edinmeye dair kural koyma gücünün yasa koyucu egemene devredilebilir olarak kurgulanmasını bu zemin mümkün kılar. Türsel varlığını diğer canlılarla ve bireysel varoluşunu da toplumsallaşma pratiğiyle kurabilen insanın, bu ontolojik olanağı imha edilebilir. Yasanın, sözü söyleyenin emri olduğu, hakkın da bu sözün somut ifadesi olması, sözün nasıl söylenmesi gerektiği kadar, kimin bu sözü söylediğinin de önemini arttırmıştır. Yasayı buyurma kudretini kullanan egemen, bu gücü, sözü söylediği kişilerin menfaati adına kullandığını buyurması ve bunun da genel çıkarın kendisi olduğunun kabul edilmesine yönelik egemenlik kuramları tam da topluluğun var oluş koşullarının egemen tarafından meta ilişkileri içinde de sınırlanmasının ön koşulunu sağlar.

Toplumsal taleplerin yasal formlarda içerilerek piyasaya eklenmesi ve toplumsallaşma olanağının meta üretim sisteminin hakimiyetinde biçimlenmesi ve neoliberal hukukun yeniden üretiminde yasa koyucunun zorunun bir rıza formunda toplumsallaşması hakların çitlenmesinin esasını oluşturur.

Hak zemininin çitlenmesi, insanın toplumsallaşma uğrağında onun türsel varlığına dair zeminin çekilip alınmasını iken, çelişkili bir biçimde yine insanın tekil varlığını sürdürmesine dair ise tüm zeminin yeniden meta dolayısıyla tanımlanmasını ve düzenlenmesini gerekti-

rir. Hak zemininin sınırlandırılması, sermayedarın çıkarlarına uygun sınır belirleme iradesinin ve hukuki biçiminin üretilmesidir. Sınıflı toplumlarda, hakların güvence sistemi, tam da bu bağlama uyumlu bir “insan hakları” sistemi ile teminat altına alınmıştır. Bu sistem, tüm hakları değil, hukuk sistemin koruduğu ve kamu gücünün saygı duyduğu hakların güvence zeminlerini oluşturur.¹⁰⁴ Diğer yandan temsili sisteme dayalı klasik anayasal gelenekler, hakları medeni, sosyal ve siyasal haklar temelinde kategorize etse de¹⁰⁵ topluluğun siyasal-maddi kuruluşu açısından, “hakkı” bir toplumsal ilişki olarak insani edimin tarihsel ve doğal kuruluşunu belirleyen, bu kuruluşun zemini olarak üretken bir praksis olarak tanımlamak gerekir.

Meta üretim ilişkilerinin yükseldiği, emek gücü ve sermayenin piyasada serbestçe dolaştığı ve sözleşme ekseninde özgürce yan yana gelerek maddi üretimin olanağının yaratıldığına dair piyasa formülasyonunu mümkün kılan hukuki biçim, sermaye sınıfının hakimiyetinde bir toplumsal ilişki olarak da açığa çıkar.

Emek gücünün kişinin üzerinde tasarruf edebildiği biricik mülkü olduğunu ve toplumsal birikmiş zenginlik olarak sermayenin de sermayedarın kişisel mülkü olduğunu ve mülk üzerinde serbestçe tasarruf ederek kişilerin piyasada yan yana geldiklerini meta ilişkileri vazederek. Meta üretimini siyasal ve teorik olarak mümkün kılan bu görüş aynı zamanda kişinin emek gücü üzerinde tasarruf ederek toprak üzerine mülkiyet hakkı elde edebileceğini ve en genel anlamda da bir özel mülkiyet rejiminin, egemene vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkese tanındığını, bunun sınırlandırılma ve ortadan kaldırılma biçiminin de yasa ile yapılacağı ve ancak sınırlandırmanın hakkın özüne dokunulmadan yapılması gerektiğini de vurgular. Fakat, mülkiyet hakkının yasa ile sınırlandırılması veya onun özüne herkes için dokunulamaz olması ilke düzeyinde meta üretiminin bir zorunlu koşulu olmadığı gibi neoliberal dönemde bu evrensel kural aynı zamanda meta üretiminin açısından bir engel haline gelmiştir. Kişinin mülkiyet hakkının çıplak emek gücü üzerinde sadece yaşamak için çalışma sınırına kadar yani onun fiziksel sınırına kadar çekilmesi, meta üretiminin bir zorun-

¹⁰⁴ Rona Aybay, İnsan Hakları Hukuku, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁰⁵ Johan Galtung, Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

lu uğrağı haline gelmiştir. Hakların çitlenmesinin neoliberal dönemde taşıdığı anlam bu noktada önem taşımaktadır.

Toplumun kuruluşunda kişinin doğayı kullanma, doğadan yararlanma ve toplumsal açıdan güvence sisteminin hem bir şahsileşme hem bir toplumsallaşma ifadesi olarak farklı toplumsal ilişkilerde farklı içeriklere sahip olan mülkiyet hakkının, çitleme stratejisi temelinde neyi ifade ettiği hakların çitlenmesinin aldığı biçimin açığa çıkarılması açısından önemlidir. Mülkiyet hakkı temelinde bu açıklama, Mülkiyet kavramı yerle bir mi oluyor yoksa belli sınıf ve gruplar için anlamı mı değişiyor? Ya da yeniden mi düzenleniyor? sorusuna bu bağlamda yanıt üretmek gerekmektedir.¹⁰⁶

Bu soruya verilecek yanıt, istisna uygulamalarının doğduğu zeminin formlarının anlaşılmasını da mümkün kılmaktadır. Sınıflı toplumda hukukun evrensel karakterini yitirmesinin sebebi hakkın maddi esasıyla ilgili değil; hukuki biçimin yeniden inşasıyla ilgilidir.

3.2. Hukuki Biçimin İnşası ve Hakkın İstisnalaştırılması

Hak kavramının dayanağı ve sınırı, egemenin iradesi olarak yasanın neliği, yasayı koyan egemen iradenin dönüşümünün mümkün kılınması hakkın maddiliğinin ne olacağını belirlemektedir. Hak teorileri ekseninde Locke'un siyasi kuramı, doğanın temmüllük edilmesinin, çitlenmesinin ve kurma kudretini de sağlayan şeyin, Tanrı ve doğa tarafından doğal bir hak¹⁰⁷ olarak tanınan mülkiyet ilişkileri etrafında açıklayarak, burjuva toplumu içinde hakkın hem devlet tarafından nasıl sınırlandırılabilirliğini hem de devletin özel mülkiyet hakkı karşısındaki sınırına altlık oluşturmuştu. Hobbes ile devletin, Locke ile özel mülkiyetin doğallaştırılması,¹⁰⁸ modern devlet içinde hukuki biçimin

¹⁰⁶ Fritjof Capra, Ugo Mattei, age, s. 143.

¹⁰⁷ Doğal hak kavramı da tıpkı doğa yasaları bağlamında kullanılmaktadır. "Doğa yasası denilen şey, siyaset felsefesi açısından, fiziki dünyayı yöneten doğa güçleri, örneğin yerçekimi vb. anlamına gelmez. Buradaki bağlamında doğal durum, devlet ya da sivil toplum düzeni öncesi insanların içinde buldukları durumdur. Doğa yasası da devlet öncesi durumda yaşayan insan ve insan topluluklarının karşılıklı ilişkilerinde uymaları gerektiği düşünülen mantıksal kuralları işaret eder. Yani bu yasalar, insan aklının mantıksal çıkarım ile varsayacağı düşünsel zorunlu sonuçlar olarak görülürler." Gökhan Murteza, Doğal Durum ve Devlet Felsefi Bir İnceleme, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 49, 50

¹⁰⁸ Bu konuda bir tartışma için bakınız, Mustafa Bayram Mısır, Devlete Karşı Kamu

bu iki özel koşula bağlı kalınarak hak kavramının biçimlenmesinin zeminini oluşturmuştur. Özel mülkiyet rejimine tabi hukuki biçimin inşası tam da etkisini hakkın biçimi üzerinde bu iki zeminde gösterir. Doğada bulunan şeylerin emek verilerek edinimi halinde şahsi mülk haline getirilebileceğini belirten Locke, geliştirdiği örtülü rıza kavramıyla da politik toplumu önceleyen hak kavramının, devlet sistemi içinde aşısının nasıl tutacağına koşulunu oluşturmuştur. Bayram'ın işaret ettiği gibi, Locke açısından "Doğal durumunda insanlar, doğal haklara sahip olduğunu bilirdi; yaşamı sağlığı, özgürlüğü ve mülk edinme hakkı ona bağlanmıştı. Ancak biri (bir insan tekini) mülk edindiğinde, doğal haklar efendinin haklarına dönüşürdü (...) İşaret edildiği üzere, politik toplumun ana amacı, mülkiyetin dolayısıyla onun edinilme ve biriktirilme koşullarının korunmasıydı."¹⁰⁹

Kural koyarak hukuksal ilişkinin doğacağı ve dolayısıyla da hakkın kaynağının özünde devletin iradesi olduğuna yönelik pozitivist görüşe sınırı Hobbes ve Locke dolayımında çeken sermaye sınıfı; hukuki biçimi, bir "şey"i temellük eden onun kullanma, yararlanma ve ortadan kaldırma "hakkı"nın da sahibidir, önermesi ekseninde tarihsel olarak yeniden üretebilmiştir.

Bu bağlamda toplumsal ilişkiler nasıl ki kapitalist toplumda şeyler arasındaki ilişki olarak görünür, yine sınıflar arasındaki kural koymaya dair hukuki ilişkiler de kurallar arası ilişkiler olarak görünür.

Kapitalist toplumda hukukun, hukuki biçim olarak kendini ifade ettiğini belirten Buckel'e göre,

"(...) hukuk biçiminin şekleşmesi prosedürlerden hareketle özel bir biçim alır. (...) Söz konusu prosedür filtreleri, madunları dışlarlar ve hem hukuki kanıtlama tekniklerine hâkim olan, hem de hukuki olarak disipline edilmiş hukukçu aydınların mantığıdır. (...) Bu prosedürün sonuçları olarak toplumsal güç ilişkileri, hukuki ilişkilere dönüştürülür. Mahkeme kararları, sözleşmeler, yasa kitapları, sokak tabelaları, sınır dışı etme, vb. hukuk biçimi kendi zenginliği ile beraber yeni bir gerçeklik yaratır: Dolaysız kavrayışlar karşısında kendini koruyan olgusal karşıtı bir olgusalılık. Böylelikle bir dava

¹⁰⁹ Hukuku (Egemenlik Kuramlarının Tarihsel Materyalist Bir Eleştirisi), Edebi Şeyler Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 96 vd.
Age, s. 96- s. 99.

tarafı sivil bir süreç içerisinde kolayca adalet talebinde bulunamaz, aksine hukuk normlarına dayanmak ve açıklamasının hukuki yöntemi hakkında bilgilenmek zorundadır. Bununla ilgili iddialarını bazı kanıtlayıcı kurallarına göre sunmalıdır. (...) söz konusu kanıtlamalar çoğunlukla hukukçu aydınlar tarafından ifade edilebilir ve hüküm yalnızca bunlar tarafından verilebilir. (...) Hüküm başka bir kurum tarafından gerçek şekilde sahiplenilirse, ikircikli durumlarda devlet aygıtları tarafından da uygulanabilir.”¹¹⁰

İçtihatlar, alana dair literatür de bu zeminde gelişir. Bu yönüyle de hukuki biçim, yasadan daha fazlasını ifade eder.

Bu durum için Bruckel, hukukun görece özerkliği terimini kullanır. Yazara göre, “hukukun özerkliğinin tarihsel bir özgünlük olduğu kabul edilirse, böylelikle o her zaman toplumsal bütünlüğün bir uğrağı olur. Öyleyse hukuk, sadece bu bütünlüğün içinde özerktir. Buna karşın hukuk, diğer pratikler, ilişkiler ya da iktidar teknolojileriyle ilişkisinde görelidir.”¹¹¹

Yasa koyucu iradeyi, “kural koyma iradesini”, hukuki biçimin esasını, toplumsal sınıflar arasındaki çatışma ve özel mülkiyet rejimine tabi şeyler üzerinde kurulan hakimiyet ilişkisi belirlediği gerçeğini görmeyen¹¹² ve hukuku, kurallar toplamı olarak gören Kelsen’i eleştiren Pasukanis, hukuksal ilişkiyi, hukuk düzeniyle ve hukuk düzeni içinde bir ilişki olarak görülmesine karşı çıkar. Tam da hukuki ilişkiyi, meta ilişkilerinin bir dolayımı olarak görmek gerektiğini işaret eder.¹¹³ Sınıflı toplumlarda topluluğun kendi dışındaki varlıklarla ve sınıflarla kurduğu temel ilişki sahiplik ilişkisi, meta formunda açığa çıktığı-

¹¹⁰ Sonja, Buckel, “Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk”, Çeviren: Toros Güneş Ergün, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi (içinde) Editör: Taner Yelkenci, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s.293 vd.

¹¹¹ Agm, s.292.

¹¹² Kural koymayı olmayan bir genel iradenin ifadesi olarak gören Duguit, Alman hukukçu Jellinek’i, devleti temsil eden Parlamentonun koyduğu kurallarla kendisi istediği için ve kendisini sınırlandırmak adına ve istediği müddetçe kurallarla kayıtlı olduğuna dair bakış açısını eleştirir. Duguit’ye göre “devletin kendini sınırlaması düşüncesinin teorisyenleri, kanunun mutlaka genel bir tedbir olmadığını, bireysel kanunların da olabileceğini söylemektedirler. Yani parlamento kabul etmiş olduğu genel kanuna, daima özel bir istisna getirebilir, böylece kendisini kanun hükmünden daima muaf tutabilir.” Leon Duguit, age, s. 48, 49.

¹¹³ Evgeny B. Pasukanis, Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, Çeviren: Onur Karahanogulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 84.

da, hukuki biçimin varlık zemini doğar.¹¹⁴ Tüm toplumsal ilişkiler bir mülkiyet ilişkisi biçiminde görünür. Bu hukuki biçimin temelidir. Hukuki biçimin, mülkiyet kurumunun, tarihsel ve toplumsal güç ilişkileri temelinde kurulduğu söylenebilir. Pasukanis'e göre, "Hukuksal biçimi, hukuksal üstyapıyı, menfaat çatışması, uyumsuzluk oluşturur. Özel iktisadi özneler, uyumsuzlukta yani davada taraflar olarak yani hukuksal üstyapının baş aktörleri olarak ortaya çıkar. En ilkel biçiminde dahi mahkeme, hukuksal üst yapıyı mükemmel şekilde yansıtır. Dava süreciyle, iktisadi ve hukuksal düzeyler ayrılır ve hukuksal düzey özerk hal alır. Tarihsel olarak hukuk, uyumsuzlukla yani davayla başlar ve ancak daha sonra kendini önceleyen fiili veya saf iktisadi ilişkileri kapsar; böylelikle bu ilişkiler başından itibaren ikili, yani iktisadi ve hukuksal nitelik kazanırlar"¹¹⁵

Meta ilişkilerinin hukukun biçimini belirlemesinin¹¹⁶ en önemli etkisi, neoliberal hukuk sistemi ile geleneksel liberal hukuk sistemi arasında sürekliliği kuran istisna rejiminde ortaya çıkar. Özel mülkiyet temelinde yurttaşlığı kuran burjuva demokrasilerinde Duguit'in vurguladığı gibi¹¹⁷ yasa koyucu bu yurttaşlığa istisna getirecek özel yasayı da kabul edebilme hakkına sahiptir. Tüm bir burjuva hukuku geleneği, liberal ve neoliberal dönemde yurttaşlığa istisna getirme rejimini, düşmanlaştırma ve sınır çekmeye yönelik meta ilişkilerinin derinleştirilmesi suretiyle mümkün kılmıştır.

Burjuva toplumunu ayırt eden özellik olarak, genel çıkarın özel çıkarlardan ayrılması ve bunların birbirlerine karşıt olmasının altını çizen Pasukanis, genel çıkarın bu karşıtlık temelinde kendiliğinden özel çıkar biçimini yani hukuk biçimini alacağını belirtir.¹¹⁸ Meta biçiminin sürekli form değiştirerek, para ve meta formlarından geçerek büyümesini ise tam da bu biçime fetiş dolayımı verilmesini de hukuk mümkün kılar.¹¹⁹

¹¹⁴ Age, 87.

¹¹⁵ Age, s. 92.

¹¹⁶ Ronnie Warrington, "Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi", Çeviren: Mehmet Evren Dinçer, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi (içinde), Editör: Taner Yelkenci, Nota-Bene Yayınları, İstanbul, 2013, s115.

¹¹⁷ Leon Duguit, age, s.49.

¹¹⁸ Evgeny B. Pasukanis, age, s.103.

¹¹⁹ Vatter'e göre, "Marx'ta 'değer yasası' politik ekonominin tesis için elzem olan 'yasa değeri'ne dikkat etmeksizin kavranamaz (...) Metalar, paranın temsili karakteri nedeniyle kendi aralarında toplumsal ilişkiler tesis etmezler, aksine zaten toplumsallaştıkları (toplumsal iktidarın nicelikleriyle donatılmış oldukları) için

Meta dolayımı yurttaşlığın istisna mekanizmalarına tabi tutularak (bir tür muteber yurttaşın- çıplak bedeninin inşasıyla) sağlanıyor olması kapitalist toplumda hukuki biçimin önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda liberal dönemden neoliberal döneme hukuki biçimin yeniden inşasını liberal hukuk sisteminin sonucu olarak görmek mümkündür.¹²⁰ Hukuki biçim tam da bu yüzden, “kendine özgü bir maddiliği ortaya çıkarabilir ve böylelikle toplumsal hegemonyayı düzenler. Şeyleştirilen ve fetişleştirilen öğelerin karakterini alabilir.”¹²¹

Bu sürekliliği, hakkın istisnalaştırılması temelini, meta biçimi ve hukuki biçim dolayımında biyopolitik bir bağlamda düşündüğümüzde hukuki biçim, salt üretim alanını değil yeniden üretim alanını da kapsayarak varlığını devam ettirebilir. En önemli başlangıç noktasına geri döndüğümüzde, nasıl ki, piyasa içinde emek ve sermaye üretim için eşit koşullarda yan yana gelen şeyler olarak nesnelleşirse, yine hem üretim hem de yeniden üretim içinde farklı toplumsal sınıflar da eşit hak özneleri olarak görünür, işçinin emek gücünü satma hakkı gibi, sermayedar da girişim hakkına sahiptir. Emeğin emek gücü formunda istisnalaştırılması ve insan türünün devamı ve yeniden üretimi için gerekli zamana sermayedarın el koyması yoluyla elde ettiği birikim, hem emek ile sermaye arasındaki çatışmanın hem de sermaye toplumunda hukuki düzenin yeniden üretiminin esasını oluşturur. Hukuki biçimin kapsadığı istisna uygulamaları, özü itibarıyla, “canlı emeğe yalnızca işçinin çıplak yaşamı için ödeme yapılması” prensibiyle köklenir.¹²² Hukuki biçimin, canlı emeğe ödenen ücretin, işçinin emek gücünün karşılığı olduğuna dair kurgusal kabul, aynı zamanda

---

parayı deyim yerindeyse kendi anayasal hükümdarlarını seçerler. Para, tam da diğer tüm metalarla aynı kurallara, yani genelleşmiş mübadele edebilirliklerine boyun eğmek zorunda olduğu için anayasalıdır. Para metalar arasında bir kraldır, onların tiranı” değildir. Miguel Vatter, “Vakit Nakit Değildir: Marx, Değer ve Biyopolitika”, Biyopolitika (Platon’dan Arendt’e Biyopolitika’nın Felsefi Kökenleri) Cilt 1, Editör: Onur Kartal, NotaBene Yayınları, Ankara, 2016, s. 190.

¹²⁰ Yine bu noktada Buckel, Beumann’ın nasyonel sosyalizmdeki hukukiliğin erozyonu bağlamında yaptığı müdahaleye dikkat çeker. “Eğer hukuk ve Führer’in iradesi özdeş ise, eğer Führer’in kendisi hiçbir hukuki işlem olmaksızın siyasal muhalifleri öldürtebilirse ve bu edimi hukukun en üst gerçekleşmesi olarak kutlarsa o zaman hukukun özel karakterinden söz edilemez. Artık hukuk, belli siyasal amaçların tanziminin teknik aracı haline gelir. O artık sadece egemenin emrinden ibarettir.” Buckel, agm, s. 294.

¹²¹ Agm, s.295.

¹²² Miguel Vatter, agm, s. 199.

mübadele değeri biçiminde emeğin yeniden üretilmesi yoluyla, insanı toplumsal bir tür olmaktan kopartarak onun hem türüne karşı hem de yaşamına karşı yabancılaşmasına, hukuki bağlamında ise yaşamını yeniden üretme hakkının, emek gücünü değerinde satma arayışıyla, istisnalaştırmasına yol açar.¹²³ Bu hakkın istisnalaştırılmasının esasını Vatter'in vurgusu bağlamında algılamak mümkündür: “*Canlı emeğin insan türünü doğurma kapasitesi, insan türünün yeniden üretimine değil, sadece işçinin kendini yeniden üretimine hizmet eden emek ücreti formunda kısıtlanır, kontrol edilir, engellenir ve mahrum bırakılır.*”¹²⁴

Canlı emeğin kapitalist birikim için hem bir sınır hem de bir bariyer olduğunu vurgulayan Marx, bu sınırın aşılması için gerekli olan şeyin, *emekçilerin zamanı* olduğunu, bu anlamda işçi sınıfının kendisi için ayırdığı zamanın sermayenin zamanı haline gelerek, krizin de aşılabileceğini işaret eder.¹²⁵ Bu nedenle de hakkın istisnalaştırılması, mübadele değeri yaratmanın belirlendiği hukuki biçimin ekseninde mümkün hale gelir. Emeğin zamanına, sadece üretim içinde değil aynı zamanda yeniden üretim içinde de el konulması gerekir. Bu el koyuş, canlı emeğin türsel gerçekliğinden ve toplumsal pratiğinden kopuşuna tekabül eder. Bu nedenle yaşama hakkının istisnalaştırılması, bir yandan türsel varlığa diğer yandan da kendini yönetme pratiğine yabancılaşma olarak açığa çıkar. İnsan, sadece nefes alıp veren bir “şeye” dönüştükçe, birikim mümkün olur. Tam da bu çelişkiyi, hem canlı emeğin varlığına duyulan ihtiyaçla, emek gücünün insani varoluşundan çıkarak birikimin mümkün olması gerçeğini Marx, “*sermaye ancak gerekli emek hem varolduğunda hem de varolmadığı ölçüde var olur.*”¹²⁶ biçiminde formüle eder.

Hukuki biçimin üretimi, farklı toplumsal sınıfların yeniden üretimi (işçi ve sermayedarların) ve bu dolayısıyla emek gücünün ve haklarının kategorize edilerek toplumsallaşması sürecidir. Hakkın, emek ve doğanın farklılaşan birliğine dair tarihsel bir varlık zemini olmaklığından; “şey”e dair sahiplik ilişkisinin tikel formları olarak açığa çık-

¹²³ Agm, 198.

¹²⁴ Agm.

¹²⁵ Karl Marx, Kapital, 1. Cilt, Çeviren: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Yayınları, 3. Baskı, 2012, s.195 vd.

¹²⁶ Miguel Vatter, agm, s.205.

ması¹²⁷; hakkın öznelinin karşıtlık temelinde yeniden üretimini ve doğanın da nesneleşmesini mümkün kılar. Hakkın öznesinin kişi haline gelmesiyle, doğanın nesneleşmesi tam da bu uğrakta olanaklı hale gelir. Hukuki biçim, hakkın içeriğini, özneliği parçalayarak belirleme ve onun var olduğu zemini dönüştürmeye dair tek yönlü bir edimi esas alır.

Kapitalist hukuki zemini, liberal ve neoliberal hukuki stratejiyle bir arada düşünmek gerekir. Neoliberal dönemi liberal dönemden ayıran ve aynı zamanda sürekliliğini sağlayan noktayı, "Hukuk kimin sözüdür?" sorusuna verilen yanıtın içerme kapasitesi ve değişim değeri üretme potansiyelinin artırılmasına yönelik kapsamlı bir hegemonya inşası ekseninde anlamak gerekir. Neoliberal dönemde hukuk, hukuki biçimin yeniden üretilmesi ekseninde sadece devletin sözü olmadığı iddiasını barındırır. Bu iddia, yönetim modeli ekseninde aynı zamanda, şirketler, sivil toplum, devlet bu hukukun birer paydaşı olarak ortaya çıkar.¹²⁸ Ancak, bu durum, sivil toplumun egemen haline geldiği anlamına gelmemektedir.

Sivil toplumun neoliberal dönemde, sözün hukukunu üretme zemini, katılımcı mekanizmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Klasik temsil mekanizmaları dışında, kamuoyu oluşturmak başta olmak üzere yargısal yollarda da katılım aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Neoliberal hukuki stratejiyi, toplumun farklı sınıflarının ortak yönetme iradesinin temsili olarak adlandırmak mümkün değildir. Ancak aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki çelişkinin mutlaklaştırılmasının da hukuki biçimi olduğunu kabul etmek gerekir. Bu yönüyle de ilkel birikim rejiminin günümüzde aldığı özgül tarihsel biçimlerden birisidir. Ekolojik kriz karşısında, yönetenlerin yönetme kabiliyet ve kapasitelerini arttırmak, yönetilenlerin de hakkın içeriğini maddi varoluş zeminlerinde değil; hukuki biçimin sınır ve imkanları dahilinde yasal özellikleri de yeniden inşa ederek ilkel birikim rejiminin önündeki engelleri aşmak temel stratejidir. Bu anlamıyla da hukuki biçim, emek gücünün maddi failliğiyle ve onu içererek tarihsel sınırlarını üretir.

¹²⁷ Bu konuda bakınız, Karl Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Çeviren: Kenan Somer, 1. Baskı, Sol Yayınları, 1997.

¹²⁸ Wendy Brown, Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Çeviren: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 152 vd.

Neoliberal hukuk, insan hakları mücadeleleri temelinde gelişen tarihsel ve toplumsal bir içeriği olan hak mücadeleleri kavram setini dönüştürecek bir strateji de işler. Hakkı emeğin yaratıcı ediminin doğal ve toplumsal görünümüleri olarak değil; her defasında “birey” temelinde farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını dengeleyen bir form olarak inşa edeceğini vaz eder. Tam da bu denge arayışı, liberal dönemden neoliberal döneme geçerken de hak kavramı dolayısıyla, yine devlete hâkim sınıfların çıkarını koruyan menfaat kavramına hukuki biçim kazandırma gücü verir.

Liberal döneme ait hukukun geleneksel kurumları sayabileceğimiz yasama organı, yürütme ve yargı biçimsel olarak bu dönemde de faaliyetlerine devam etmektedir. Siyasal partiler, sendikalar, meslek odaları ve sivil toplum kuruluşları biçimsel varlıklarını sürdürürler. Fakat, siyasal katılım ve temsil dinamiklerinden azade kılınarak, bu kurumlar dönüşerek yeniden üretilmiştir. Mekânı ve zamanı temsil eden bu yeni kurumlar, emekçilerin kendilerini temsil edecek veya tarihsel haklarını koruyacak kurumlar değildir. Egemen kamu hukuku söyleminde ortak çıkarları temsil eden bu kurumların biçimsel varlığı ile maddi pratikleri, hakları çitleme stratejine göre somutlaştırılır.

Bu çitleme, bir yandan yargısal yolla katılım olanaklarını açık tutmayı gerektirirken diğer yandan, yargısal pratiğin siyasal olanı yeniden kurma işlevi kamusalılıkları dönüştürür. Sendikalar, işçi sınıfının bir mücadele aracı olmaktan çıkıp sermaye birikim sürecinde bir uzlaşma, temsil kurumu haline gelir. Emek ve sermaye arasındaki çelişki, bir arabuluculuk (müzakere) faaliyetine indirgenir.¹²⁹ Bu anlamda neoliberal hukuki biçim, hukuki mekanizmaların formunu dönüştürür. Hukuk, ezilen sınıfların örgütlülüklerinin neoliberal stratejiyi içselleştireceği, bu yönüyle egemenin yönetme ve hakimiyetine rıza göstereceği siyasi, iktisadi ve hukuki mekanizmaları içerir.

Kavramların ve kurumların neoliberal bir ekseninde yeniden inşa edilmesi, neoliberal hukukun ayırıcı ikinci yönüdür. Bu anlamda haklar da tarihsel olarak sınıfsal mücadele ile kazandıkları anlamdan soyutlanır ve fakat bu haklar biçimsel varlıklarını sermaye hakimiyetinde devam ettirir. Hakların biçimsel olarak varlıklarını devam ettir-

---

¹²⁹ Age, s.180 vd.

mesi, yurttaşlık temelinde istisnaya tabi tutulmasını engellemez. Bu durum, birikim krizinin aşılması için emek gücünün ve doğanın yeniden temellükünü mümkün kıldığı gibi aynı zamanda neoliberal yönetimlere geniş kitleleri içirme¹³⁰ ve dönüştürme stratejisi ve alanı sağlamaktadır. Aynı zamanda yeniden inşa süreci, kurumsuzlaştırma ve yasasızlaştırma temelinde, güçlendirilmiş yürütmeye bağlanmış yasa koyucunun iradesinin piyasada özel hukuk ilişkileri ve kişisel temelde var edilmesini olanaklı kılar.

Neoliberal hukuk sisteminde yurttaşlığın, üretken beden (canlılığa)- emek gücü sınırında yeniden üretimi; hakların tarihsel içeriğinin aşındırılması ve hukuki biçimin kapsamında meta ilişkilerine tabi kılınmasıyla olanaklıdır. Hakların çitlenmesi stratejisi, hem hakların farklı sınıfların çelişkisiyle ve tarihsel-sınıfsal praksis temelinde bir müşterek olarak inşa edildiği gerçeğinden koparılmasını, hem de yasa formunda sermayenin hakimiyetinde hukuki biçime tabi kılınmasına bağlıdır. Hak, kapitalist devletin yasasında, devlet tarafından verilen ve korunan, gerektiğinde istisnaya tabi kılınan hukuki bir menfaat olarak, hâkim sınıfa ait dünyanın suretinin ve emekçi sınıfların yaşamın canlı beden sınırında yeniden üretimi olarak açığa çıkar.

SONUÇ

Farklı sınıfların farklı maddi varoluşlara ve farklı zamanlara işaret ettiği haklar zemini, hukuki biçimin çerçevesi içinde sınıfların çatışmasıyla karşılıklı harekete geçer. Bu yönüyle de hakların çitlenmesi kadar hakkın bir toplumsal kurucu praksis olarak müşterekleştirilmesi de tek yönlü bir hareketi değil, çift yönlü ve karşılıklı bir hareketi işaret eder.¹³¹ Meta üretimi süreci hem emekçilerin hem de sermayedarın üretimi olarak, onların tarihsel konumlarına dair hakların da üretimi ve yeniden üretimidir.

Bu bağlamda vurgulamak gerekir ki, hakların çitlenmesi sadece, sermayenin ve aynı zamanda sermayedarın üretilmesi demek değil; bu statüye ait hukukun bu anlamıyla da hâkim ideolojinin de yeniden

¹³⁰ Costas Douzinas, Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları Eleştirel Bir Yaklaşım, Çeviren: Rabia Sağlam, Kasım Akbaş, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016.

¹³¹ Begüm Özden Fırat, "Müşterekleştirme ve Çitlemenin Zamanı: Göllüce'de Toprak Mücadeleleri", s.50.

üretimidir. Read'ın vurguladığı gibi, “emek gücünün yeniden üretiminin vazgeçilmez unsurun yalnızca becerilerin yeniden üretimi değil, aynı zamanda hâkim ideolojiye, daha doğrusu bu ideolojinin uygulamalarına itaatin üretimi olduğu açıktır.”¹³² Bu itaatin ve rızanın üretimi, emekçilerin haklarının devlet düzeni içinde sınırlandırılması, yasa ve yargıyla mevcut meta üretiminin güvence sistemleri sağlanır.

Bu yönüyle de yasa-yargı gücüne veya devlet düzenine dayanmayan bir kapitalist üretimden söz etmek mümkün değildir. Bu pek tabii, hakların çitlenmesi pratiğini örgütleyen üretimin aynı zamanda; “adaletin, müşterek olarak, emekçi sınıflar tarafından nasıl üretilebileceği?” sorusunu gündeme getirecektir. Tam da Jameson'ın vurguladığı nokta bu açıdan önemlidir. Jameson, üretimin iki farklı zamansallık ürettiğini bunlarda birincisinin metayı üreten zaman bir diğeri de nesnenin-emek gücünün varolmaktaki sakin varlığı.¹³³ Bu iki zamansallık asla tüm modern çabalara rağmen bir arada var olamaz.

Öznelliğin nesneye dönüşmesi, hesaplanabilir, sayılabilir ve kontrol edilebilir kılınmasına dair zamansallıkla, insani yaratıcılık için gerekli olan zaman bir araya gelemmez. İnsanın maddi varoluşu için gerekli olan adaletin müşterekleştirilmesi, uzun, parçalı, kuşakları kapsayan, hafızayı ve dilin yaratıcılığını tetikleyen bir zamansallığa¹³⁴ tabii praksisken, tüm bu zamanı bir mekâna dönüştürerek çitleyen yasanın zamanı ise homojen, tekdüze ve tanımlıdır. Jameson'ın sanat için vurguladığını¹³⁵ bu bağlamda hukuk için söyleyebiliriz.

Hukuk hem çalışma eyleminin hem de onun ürettiği nesnelere yabancılaştırıldığı bir toplumda, yaşama ve eylemliliğe dair özgün bir ütöpik öngörüye sahip bir mekân tanımlar. Bu mekân en genel anlamda yasanın kendisidir. Bu ütöpik öngörü, hukuka uygun davranmanın herkes için iyi olacağına dair kabulü üretmektedir.

¹³² Jason Read, Sermayenin Mikropolitikası, Şimdiki Zamanın Tarihöncesi ve Marx, Çeviren: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s.237-238.

¹³³ Fredric Jameson, “Zaman ve Modernite Kavramı”, Çeviren: Alev Türkmen, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı, Derleyen: Cynthia C. Davidson, Mimarlar Derneği, 1999, s. 225.

¹³⁴ Begüm Özden Fırat, “Müşterekleştirme ve Çitlemenin Zamanı: Göllüce’de Toprak Mücadeleleri”, s. 45.

¹³⁵ Fredric Jameson, agm, s.225.

Toplumsal pratiğe yönelik, emekçilerin hafızasızlaştırılması, meta üretimine- nesneye içkin olan geçmişi yok saymanın, toplumun ortak tasarımının unutkanlığına dönüşmesini de temsil eder. Meta, bugüne ve şimdiye ait kılınır. Varlığı metaya eşitleyen hukuk, varlığı hiç kimseye ait olmayan şey olarak inşa ettiği gibi, bu şeyi şimdiye ve geleceğe dair bir şey olarak da kurgular. Böylece, hukuk, varlığın öznesi toplumsal insanın geçmişle bağlarını bir imgelem düzeyine indirger.

Modern “hukuk”, yasa formunda sermayenin sözü ve eylemi olarak ortaya çıkınca, toplumsal praksis ve pratiklerle kurulan hukukun ürettiği toplumsal ilişkiler üzerinde hegemonya kurmakta zorunda kalmaktadır. Modern yasa, toplumsal pratiklerle üretilen hukuka ait zaman ve mekânı da bu bağlamda dönüştürür. Modern hukukun üzerinde yükseldiği, antroposen ve türcü siyaset, piyasa toplumunun içinde hayvansı kılınan emekçilerin yeniden üretimini ve hakların çitlenmesini, zamana ve mekâna el koyarak mümkün kıldığı gibi aynı zamanda toplumsal bir pratik olarak adaletin inşasına dair bilgiye de sermaye adına el koymayı mümkün kılmaktadır. Tam da bu koşullar ve hukuki dolayım, ekolojik krizin yeniden üretimini ve sermaye birikimini mümkün hale getirmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

- Acar Savran, Gülnur, Sivil Toplum ve Ötesi - Rousseau, Hegel ve Marx, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Agamben Giorgio, Kutsal İnsan, Çeviren: İsmail Türkman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013
- Angus Ian, Antroposenle Yüzleşmek, Fosil Kapitalizmin ve Dünya Sisteminin Krizi, Çeviren: Nuray Onuk, Marx 21 Yayınları, İstanbul, 2021
- Aybay Rona, Genel Kamu Hukuku, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018
- Aybay Rona, İnsan Hakları Hukuku, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017
- Balibar Etienne, Yurttaşlık, Çeviren: Murat Erşen, Monokl Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bensaid Daniel Mülksüzler, Çeviren: Selim Sezer, Dipnot Yayınları, 2016
- Beysan Nazime, Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2015
- Bjornerud Marcia, Yeryüzünün Zamanı, Bir Jeolog Gibi Düşünerek Dünyayı Kurtarabilir miyiz? Çeviren: Raşit Gürdilek, Metis Yayınları, İstanbul, 2020

- Buckel Sonja, "Güç İlişkilerinin Hukuki Yoğunlaşması: Nicos Poulantzas ve Hukuk", Çeviren: Toros Güneş Ergün, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde Editör: Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2013
- Burlamaquı Jean Jacques Doğal Hukukun İlkeleri, Çeviren: Barkın Asal, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019
- Bridle James, Yeni Karanlık Çağ Teknoloji ve Geleceğin Sonu, Çeviren: Kemal Güleç, Metis Yayınları, İstanbul, 2020
- Brown Wendy, Halkın Çözölüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Çeviren: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2018
- Bookchin Murray, Modern Kriz, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Sümer Yayıncılık, 2017
- Carpa Fritjof; Mattei, Ugo, Hukukun Ekolojisi, Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru, Çeviren: Ebru Kılıç, Küy Yayınları, İstanbul, 2017
- Cotterrell Roger, Hukuk Sosyoloji Giriş, Çeviren: Saim Üye, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020
- Dardot Pierre, Laval, Christian, Müşterek 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme, Çevirenler: Emine Sarıkartal, Ferhat Taylan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018
- De Angelis Massimo, "Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist "Çitleme"nin Sürekli Karakteri", İlkel Birikim, Sermayenin Kaldırıcı içinde, Editör: Özay Göztepe, Notabene Yayınları, Ankara, 2014
- Didier Jean, John Locke Monografi, Çeviren: Atakan Altınörs, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019
- Douzinas Costas, İnsan Haklarının Sonu, Çevirenler: Kasım Akbaş Umre Deniz Tuna, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015
- Douzinas Costas, Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları Eleştirel Bir Yaklaşım, Çeviren: Rabia Sağlam, Kasım Akbaş, NotaBene Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016
- Duguit Leon, Hak Kavramı Üzerine Üç Konferans, Çeviren: Edip Serdengeçti, Pinhan Yayıncılık, 2019
- Ergün Toros Güneş, "Thomas Hobbes ve Modern Devletin Biyopolitik Kuruluşu", Biyopolitika Cilt 1 içinde, Derleyen: Onur Kartal, Notobene Yayınları, Ankara, 2016
- Foster John Bellamy, Marx'ın Ekolojisi, Materyalizm ve Doğa, Çeviren: Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2001
- Foster John Belamy, Marksist Ekoloji, Çeviren: Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012.
- Foster John Belamy; CLARK Brett, Marks ve Yabancılaşmış Türçülük, Çeviren: Sevil Kurdoğlu, Yaşayan Marksizm, sayı: 5, 2020
- Galtung Johan, Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, Metis Yayınları, İstanbul, 1999
- Güriz Adnan, Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018
- Güriz Adnan, Hukuk Felsefesi, Siyasal Kitabevi, 14. Baskı, Ankara, 2019

- Gramsci Antonio, "Kapital'e Karşı Devrim", Derleyen: David Forgacs , Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010
- Haraway Donna J., Başka Yer, Hazırlayan ve Çeviren: Güçsal Pular, Metis Yayınları, İstanbul, 2010
- Hobbes Thomas, Leviathan, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2004
- Jameson Fredric "Zaman ve Modernite Kavramı", Çeviren: Alev Türkmen, Anytime Konferans Bildirileri Kitabı içinde, Derleyen: Cynthia C. Davidson, Mimarlar Derneği, Ankara 1999
- Junker Thomas, İnsanın Evrimi Bir Varoluş Yolculuğu, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Runik Kitap, İstanbul, 2021
- Fırat Begüm Özden, "Köylüler, Devrimciler, Toprak, İşgal: Bitmeyen "68"; 1968, İsyân, Devrim, Özgürlük içinde, Derleyen: Ömer Turan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019
- Lukacs Georg, Toplumsal Varlığın Ontolojisi, Hegel, Marx, Emek, Çeviri Editörü: Doğan Barış Kılınç, Notabene Yayınları, 2018.
- Marx Karl, Kapital 1. Cilt, Çeviren: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Yayınları, 3. Baskı, 2012.
- Marx Karl, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Çeviren: Kenan Somer, 1. Baskı, Sol Yayınları, 1997
- Malthus Thomas, Nüfus İlkesi, Çeviren: Çağla Taşkın, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017
- Murteza Gökhan, Doğal Durum ve Devlet Felsefi Bir İnceleme, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2020
- Mısır Mustafa Bayram, Devlete Karşı Kamu Hukuku (Egemenlik Kuramlarının Tarihsel Materyalist Bir Eleştirisi), Edebi Şeyler Yayınevi, İstanbul, 2019
- Moore Jason, Hayatın Dokusundaki Kapitalizm Sermaye Birikimi ve Ekoloji, Çeviren: Alaz Munzur, Epos Yayınları, Ankara, 2015
- Neocleous Mark, Güvenliğin Eleştirisi, Çeviren: Tonguç Ok, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2014
- Neocleous Mark, Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru, Çeviren: Bahadır Ahıska, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013
- Nerse Çetin, Hayvan Hakları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016
- Pasukanis Evgeny B., Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, Çeviren: Onur Karahanogulları, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002
- Patel Raj, Moore Jason, Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi, Çeviren: Serkan Gündüz, Kolektif Kitap, 2019
- Red Jason, Sermayenin Mikropolitikası, Şimdiki Zamanın Tarihöncesi ve Marx, Çeviren: Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2014
- Ryan Derek, Hayvan Kuramı Eleştirel Bir Giriş, Çeviren: Ayten Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019;

- Singer Peter, Hayvan Özgürleşmesi, Çeviren: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005
- Schmitt Carl, Hamlet ya da Hekuba: Zamanın Oyuna Baskını, Çeviren: Cana Bostan, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020
- Tabak Mehmet, Organik Bütünün Oluşumu, Marx'ın Felsefesinde İnsan Doğasının Diyalektiği, Çeviren: Gökhan Demir, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2020
- Thompson E.P., Tarih Yapmak, Tarih ve Kültür Üzerine Yazılar, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020
- Thompson E.P., Avam ve Görenek, İngiltere'de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2006
- Uslu Cennet, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Liberte Yayınları, İstanbul, 2011
- Vatter Miguel, "Vakit Nakit Değildir: Marx, Değer ve Biyopolitika", Biyopolitika (Platon'dan Arendt'e Biyopolitika'nın Felsefi Kökenleri) Cilt 1, Editör: Onur Kartal, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2016
- Wacks Raymond, Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş, 8. Baskı, Çeviren: Engin Arıkan, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018
- Wark McKenzie, Moleküler Kızıl Antroposen Çağının Teorisi, Çeviren: Cemal Yardımcı, Metis Yayınları, İstanbul, 2020
- Warrington Ronnie, Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi, Çeviren: Mehmet Evren Dinçer, Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi içinde, Editör: Taner Yelkenci, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2013

Makaleler

- Akbaş Kasım, "Sınıf Mücadelesi ve Hukuk: Marx'ın Yönteminin İzinde", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:48, Ankara, 2018
- Algan Nesrin, "Uluslararası Politika Bağlamında Suya Erişim Sorunu", *Toplum ve Hekim*, Cilt 23, Sayı: 2, Ankara, 2008
- Azzelini Dario, "Emek Gücünü Müşterekler Olarak Organize Etmek", *Praksis Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 49, Ankara, 2019
- Crutzen Paul J., Schwagerl, Christian, "Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos", 2011,
https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos, erişim tarihi: 25.5.2021
- Çoban Aykut, "Ekolojik Ortaklaşım (Müşterekler) Çitleme ve Türkiye'de Uygulanan Politikaları", Teoriden Mücadeleye Müşterekler Siyaseti içinde (Hazırlayanlar: Ekin Erdoğan, Nuran Yüce, Özdeş Özbay), Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, İstanbul, 2018
- Hardin Garret, "The Tragedy of the Commons", *Science*, Cilt 162, sayı: 3859, 1968, s.1243-1248, <https://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243>, erişim tarihi: 1.1.2021
- Karakaş Öznur, "Hal-i Pür Melalimiz: Antroposen", <https://terrabayt.com/yasam/hal-i-pur-melalimiz-antroposen/>, erişim tarihi: 26.5.2021

- Fırat Begüm Özden, "Müşterekleştirme ve Çitlemenin Zamanı: Göllüce'de Toprak Mücadeleleri", *Praxis Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 49, Dipnot Yayınları, Ankara, 2019
- Moore Jason, "Sistemi Adlandır! Antroposenler & Kapitalosen Alternatifi", Çeviren: Öznür Karakaş, yayınlanma tarihi: 1 Mayıs 2021, <https://terrabayt.com/yasam/sistemi-adlandir-antroposenler-kapitalosen-alternatifi/>, erişim tarihi:25.5.2021
- Singer Peter, "Hayvan Özgürleşmesinin 30. Yılı", Çeviren: Hayrullah Doğan, *Birikim Dergisi*, Sayı: 195, Temmuz 2005, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-195-temmuz-2005/2379/hayvan-ozgurlesmesinin-30-yili/5909>, indirilme tarihi: 10.11.2020
- Steffen Will; Crutzen, Paul.J.; McNEİLL, John R, "The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature", *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 2007, s. 614- 621.
- Yetiş Mehmet, "Devletin İki Görünümü", *Mülkiye*, No.264, Kış, 2009, s.129-153.